

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

Bc. Alena Ondříčková

Prevence rizikového chování dětí v kyberprostoru

School prevention of high-risk behaviour of children in cyberspace

Praha 2018

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Valenta, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 12. července 2018

Alena Ondříčková

Klíčová slova (česky)

[kyberprostor, internet, internetová bezpečnost, děti, rizikové chování, primární prevence, preventivní programy pro děti a mládež]

Klíčová slova (anglicky):

[cyberspace, internet, internet safety, children, high-risk behaviour, primary prevention, preventive programs for children and youth]

Abstrakt (česky)

Pohyb ve virtuálním světě je dnes samozřejmostí. Do kybersvěta se dostávají i děti, které již přestávají rozlišovat mezi reálným a virtuálním světem. Ten je pro ně samozřejmostí i s výhodami a riziky, které přináší. Záměrem diplomové práce bylo shromáždit aktuální názory na pojetí specifické primární prevence v oblasti kyberprostoru a analyzovat aktuálně nabízené programy certifikovaných organizací pražským školám. Základní otázkou výzkumu je, jakým tématům se preventivní programy věnují. Výzkum používá metodu sběru dat pomocí analýzy dokumentů, polostrukturovaných rozhovorů a pozorování. Výsledky ukazují, že nejpracovanějším tématem je v současné praxi téma kyberšikany a netolismu, dalším tématem je prevence rizikového užívání sociálních sítí a bezpečné užívání internetu. Cíle preventivních programů, pokud jsou formulované dostatečně konkrétně a vzhledem k žákovi, jsou ve většině zaměřeny na kognitivní stránku osobnosti. Na základě výzkumu v závěru práce formuluje doporučení pro realizaci dalších témat primární prevence ve školách.

Abstract (in English):

The virtual world is becoming more a part of our reality nowadays. Even children are coming into it and they are losing the ability to distinguish between the real and the virtual world. The virtual world is then an absolutely natural thing for them, including the advantages and risks that it brings. The aim of this master thesis was to collect present opinions and views on the conception of specific primary prevention in the area of cyberspace, and to analyze the currently offered programs from certified organizations for schools in Prague. The basic question of research is: What kind of topics do these preventive programs deal with? The method of this research was based on data collection through document analysis, semi-structured interviews and observation. The results show, that the most developed and complex topics in current practice are cyberbullying and netolism, leading to prevention of potential risky use of social networks and safer use of internet. When the goals of preventive programs are expressed enough specifically and sufficiently and with respect to the child, then it mostly focuses on cognitive aspects of the personality. Based on the research at the end of the thesis, there are formulated recommendations for the implementation of other primary prevention topics in schools.

OBSAH

1	ÚVOD	1
2	RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ A CHARAKTERISTIKA JEHO VYBRANÝCH FOREM	3
2.1	RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ DĚTÍ V KYBERPROSTORU	5
2.2	VYBRANÉ JEVI RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ V KYBERPROSTORU	8
2.2.1	<i>Kyberšikana</i>	9
2.2.2	<i>Kybergrooming a rizikové seznamování v prostředí internetu.....</i>	12
2.2.3	<i>Kyberstalking.....</i>	14
2.2.4	<i>Sexting.....</i>	15
2.2.5	<i>Netolismus.....</i>	17
3	RÁMEC ŠKOLSKÉ PREVENCE	20
4	JAK ROZUMÍME SPECIFICKÉ PREVENCI	22
4.1	PRINCIP KVALITNÍ A EFEKTIVNÍ ŠKOLSKÉ PREVENCE.....	23
4.2	CHARAKTERISTIKA PROGRAMŮ SPECIFICKÉ VŠEOBECNÉ PRIMÁRNÍ PREVENCE	25
4.2.1	<i>Práce s cíli preventivních programů</i>	27
5	EMPIRICKÁ ČÁST.....	32
5.1	METODOLOGICKÝ ÚVOD.....	32
5.1.1	<i>Cíle výzkumu a výzkumné otázky</i>	32
5.1.2	<i>Popis výzkumného vzorku</i>	33
5.1.3	<i>Sběr dat.....</i>	42
5.1.4	<i>Zpracování dat.....</i>	44
5.2	VÝSLEDKY	47
5.2.1	<i>Téma KYBERŠIKANA.....</i>	48
5.2.2	<i>Téma NETOLISMUS</i>	51
5.2.3	<i>Téma SOCIÁLNÍ SÍŤ.....</i>	52
5.2.4	<i>Téma BEZPEČNÝ INTERNET</i>	54
5.2.5	<i>Téma NETIKETA</i>	55

5.2.6	<i>Téma SEXTING</i>	56
5.2.7	<i>Doplňující výsledky</i>	57
5.3	SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ	58
5.4	DISKUSE	60
6	ZÁVĚR	61
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:	63
8	SEZNAM ZKRATEK:	67
	PŘÍLOHA 1. - PRŮBĚH ANALÝZY CÍLŮ – KYBERŠIKANA, NETOLISMUS	I
	PŘÍLOHA 2. – ROZHOVOR: SEZNAM OTÁZEK	II
	PŘÍLOHA 3. – SEZNAM KATEGORIÍ PRO ANALÝZU DAT	III
	PŘÍLOHA 4. - ZÁZNAMOVÝ ARCH Z POZOROVÁNÍ	IV
	PŘÍLOHA 5. – UKÁZKA PŘEPISU ROZHOVORU	V

1 Úvod

Pro svou diplomovou práci jsem si vybrala v současné době aktuální téma *Prevence rizikového chování dětí v kyberprostoru*. Děti se rodí do světa, kde „reálné“ a „virtuální“ splývá v jedno a je velmi těžké a možná dokonce nežádoucí tyto světy oddělovat. Je třeba přijmout fakt, že kyberprostor se stává součástí běžného života nejen nově narozených dětí, tzv. digitálních domorodců, ale i nás, digitálních přistěhovalců.

Marc Prensky¹, který termín „digitální domorodci“ v roce 2001 zavedl, přišel s myšlenkou, že si nemyslí, že lidé narození jako digitální domorodci jsou automaticky digitálně gramotní a naopak. Vnímám to podobně. To, že se dnešní děti rodí do spojeného světa reality a virtuality nutně neznamená, že se nemusí učit, jak se v něm bezpečně pohybovat a orientovat. K tomu by měla pomoci specifická primární prevence. Preventivní programy by měly reagovat na proměnu způsobu života, kterou s sebou nové technologie přinášejí napříč lidskou komunikací a působením. Smyslem práce je zachycení aktuálního stavu této problematiky.

V teoretické části se práce zaměřuje na rizikové chování v oblasti kyberprostoru a detailněji rozebírá vybrané jevy související s užíváním internetu a digitálních technologií jako je například kyberšikana, netolismus, sexting, aj. V další kapitole je přiblížen kontext primární prevence v rámci preventivního systému v ČR. Následuje vhled do problematiky preventivních programů z hlediska jejich kvality a efektivity. Poslední kapitola teoretické části se zabývá prací s výchovně-vzdělávacími cíli, protože právě stanovení cíle definuje a strukturuje výukový akt, určuje obsah a metody, případně i hodnocení efektivity preventivních bloků.

Ve své práci vycházím především z výzkumných šetření Kamila Kopeckého a dalších z informačně-intervenčního a vzdělávacího projektu E-bezpečí a Centra prevence rizikové virtuální komunikace působícího při fakultě Pedagogiky Univerzity Palackého v Olomouci. Ti se již řadu let zabývají výzkumem v oblasti rizikového chování dětí v kyberprostoru. Jejich výzkumy jsou blíže představeny v teoretické části práce.

¹Marc Prensky je americký autor, řečník, poradce a herní designér v kritických oblastech vzdělávání a učení. In: PRENSKY, Marc. Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. On the Horizon [online]. 2001, 9(5), 1-6 [cit. 2018-07-10].

Cílem práce je zjistit, jestli a nakolik se organizace certifikované MŠMT zabývají a akcentují téma týkající se rizikového chování v kyberprostru a jakých preventivních cílů chtějí prostřednictvím programů specifické prevence dosáhnout. **V práci si kladu otázku: Jakým tématům se v rámci rizikového chování v kyberprostoru programy specifické primární prevence zaměřené na žáky základních škol věnují?** V praktické části se proto podrobněji zaměřuji na témata, která do škol přinášejí externí certifikované organizace. Častým nositelem preventivních témat do škol jsou právě ony. Školy si je najímají k dlouhodobé spolupráci jako externí odborníky. Následující tři podotázky konkretizují hlavní otázku výzkumu:

Konkrétně které rizikové chování či témata jsou v programech obsažena?

Jaké je rozložení témat v průběhu povinné školní docházky?

S jakým cílem nebo cíli se programy těmto formám či tématům rizikového chování věnují?

Tématu rizikového chování dětí v kyberprostoru se věnuji jako lektor primární prevence od roku 2015. Na základě vlastních zkušeností si v závěru práce dovoluji navrhnout náměty k vylepšení prevence v oblasti rizikového chování dětí v kyberprostoru.

2 Rizikové chování a charakteristika jeho vybraných forem

Takto kapitola si klade za cíl vymezit pojem *rizikového chování*, seznámit čtenáře s dosavadními výzkumy rizikového chování dětí v kyberprostoru a představit jim vybrané jevy, které jsou aktuální v rámci této problematiky.

Rizikové chování může mít různorodé příčiny, mnohé projevy a také rozdílné následky v oblasti výchovné, sociální trestněprávní i zdravotní. V českém kontextu se prevence rizikového chování vyvíjela napříč několika obory, proto ani definice termínu rizikové chování není jednoduchá. Miovský zdůrazňuje, že dnes je zavádějící zacházet s fenomény rizikového chování „oborovým způsobem“, neboť ve skutečnosti se u dětí a mládeže zřídka objevují odděleně. „*V naprosté většině případů existuje spíše kombinace typů rizikového chování nebo dochází k přecházení od jednoho k druhému.*“ Smysl vidí ve vytvoření širšího, mezioborového rámce.²

Pod pojmem *rizikové chování* se rozumí „*chování, v jehož důsledku dochází k prokazatelnému nárůstu zdravotních, sociálních, výchovných a dalších rizik pro jedince nebo společnost.*“³ Tímto pojmem nahrazujeme doposud používaný termín *sociálně-patologické jevy*. Původní termín je podle něj pro oblast moderní školské prevence koncepčně překonaný, a rovněž dodává, že pojem *sociálně-patologické jevy* je stigmatizující, normativně laděný a klade příliš silně důraz na skupinovou/společenskou normu. V současnosti je důraz kladen na jednotlivce nebo jednoznačně ohraničenou sociální skupinu.⁴ Tuto terminologii sjednocuje i Národní strategie primární prevence pro roky 2013-18 vydaná MŠMT, kde je dále uvedeno: „*Pojem rizikové chování zahrnuje rozmanité formy chování, které mají negativní dopady na zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince a/nebo ohrožují jeho sociální okolí. Rizikové chování představuje různé typy chování, které se pohybují na škále od extrémních projevů chování „běžného“ (např. provozování adrenalinových sportů) až po projevy chování na hranici patologie (např. nadměrné užívání alkoholu, cigaret, kofeinu či nelegálních drog, násilí).*“⁵

²MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, str. 30.

³PAVLAS MARTANOVÁ, V. *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů školské primární prevence rizikového chování*. [online], s 21. [cit. 2018-07-10] Dostupné z: http://www.pppkv.cz/dokumenty/STANDARDY_OZPPRCH.pdf

⁴MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, str. 28.

⁵MŠMT. Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018 [online], s. 9. [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>

*Vzorce rizikového chování, které pojmenovává dále Miovský, jsou považovány za „soubor fenoménů, jejichž existenci i důsledky je možné podrobit vědeckému zkoumání a které lze ovlivnit a ovlivňovat preventivními a léčebnými intervencemi“.*⁶ Níže je **seznam nejčastějších fenoménů**, které jsou do konceptu rizikového chování řazeny:

- Šikana a násilí ve školách a další formy extrémně agresivního jednání.
- Záškoláctví.
- Užívání návykových látek.
- Nelátkové závislosti (gambling, **problémy spojené s nezvládnutým využíváním PC**, atd.).
- Užívání anabolik a steroidů.
- Obecně kriminální jednání.
- Sexuální rizikové chování.
- Vandalismus.
- Xenofobie a rasismus, intolerance, antisemitismus.
- Komerční zneužívání dětí, týrání a zneužívání dětí.
- Atd.

Podstatné je uvědomění, že kategorizace rizikového chování není jednoduchá, neboť koncept prevence rizikového chování se historicky vyvíjí v několika oblastech zároveň a i samotné oblasti rizikového chování způsobují různé následky (např. v oblasti trestněprávní nebo třeba zdravotní). Je důležité, abychom si byli této nehomogenity vědomi. V úzkém slova smyslu Miovský specifikuje tyto **kategorie rizikového chování**:

- Záškoláctví,
- šikana a extrémní projevy agrese,
- extrémně rizikové sporty a rizikové chování v dopravě,
- rasismus a homofobie,
- negativní působení sekt,
- sexuální rizikové chování,
- závislostní chování (adiktologie).

V širším pojetí zařazuje Miovský ještě dvě oblasti nebo okruhy, které se v současnosti stávají velkými ohnisky pro preventivní práci, ale které podle něj nelze jednoznačně zahrnout do konceptu rizikového chování totiž:

⁶ Tamtéž, s. 28.

- okruh poruch a problémů spojených se syndromem týraného a zanedbávaného dítěte,
- spektrum poruch příjmu potravy.⁷

Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže 2013–2018⁸ definuje rizikové formy chování dětí a mládeže shodně (viz níže) s tím, že u zmíněných oblastí se primární prevence rizikového chování u žáků v působnosti MŠMT zaměřuje především na předcházení rozvoje rizik.

- Interpersonální agresivní chování – agrese, šikana, **kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimedii**, násilí, intolerance,
- Antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie.
- Delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům – vandalismus, krádeže, sprejství a další trestné činy a přečiny.
- Záškoláctví a neplnění školních povinností.
- Závislostní chování – užívání všech návykových látek, **netolismus**, gambling.
- Rizikové sportovní aktivity, prevence úrazů.
- Rizikové chování v dopravě, prevence úrazů.
- Spektrum poruch příjmu potravy.
- Negativní působení sekt.
- Sexuální rizikové chování.

Rizikové chování v kyberprostoru je zahrnuto především v prvním bodě mezi interpersonální agresivní chování a dále v bodě čtvrtém mezi závislostní chování. Jde o dvě specifické formy rizikového chování dětí v kyberprostoru, které jsou zahrnuty od loňského roku i v přílohách *Metodického doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních* vydaného MŠMT.

2.1 Rizikové chování dětí v kyberprostoru

Rizikové chování dětí v kyberprostoru je ve světě i u nás podrobně sledováno již mnoho let. Na tuto problematiku se zaměřuje řada studií a prací. V Evropském měřítku je významnou studií *EU Kids Online*⁹. Tu iniciuje katedra médií a komunikace (Department

⁷ MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, s 29.

⁸ MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018* [online], s. 8. [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>

⁹The London School of Economic and Political Studies [online]. [cit. 2018-07-12]. <https://lstedesignunit.com/EUKidsOnline/>

of Media and Communications) anglické The London school of Economic and political science. EU Kids Online je nadnárodním šetřením. Jsou do něj zapojeny děti z 33 Evropských zemí a k poslednímu výzkumu se připojila také Austrálie, Brazílie a Chile. Výzkumy již byly realizovány ve čtyřech vlnách, a to v období 2006-9, v letech 2009-11, 2011-14 a nejnovější výzkum, EU Kids Online IV, započal v roce 2004 a zatím není ukončený.¹⁰ Z toho soudím, že téma online komunikace a získávání zkušeností z virtuálního světa je aktuální nejen u nás. Česká republika je do výzkumu zapojena od jeho počátku, zúčastnila se tedy všech čtyř šetření. EU Kids online IV je v Česku pod vedením prof. PhDr. Davida Šmahela, Ph.D. z Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Tento výzkum naváže především na výzkum z roku 2010 a bude tak moc porovnat zkušenosti dětí a rodičů s online riziky tehdy a nyní.¹¹ Výsledky právě těchto výzkumů dozují, že čím dál víc dětí v Evropě užívá internet v jejich každodenním životě, čímž se i více vystavují jeho možným hrozbám a nebezpečím.

V českém prostředí se problematice rizikového chování v kyberprostoru věnuje také Centrum prevence rizikové virtuální komunikace Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (dále jen Centrum PRVoK) a projekt E-bezpečí, jež v poslední době realizovaly řadu výzkumů. Výzkumné zprávy jsou dostupné veřejnosti právě na stránkách E-bezpečí. Níže krátce představím témata posledních výzkumů realizovaných v období 2014-2017, a poté podrobněji oba subjekty.

- *Sexting a rizikové seznamování* (2017) je zatím posledním realizovaným výzkumem, který se zaměřuje na fenomén rizikového sdílení vlastních intimních materiálů v kyberprostoru. Součástí výzkumu byla také část zaměřená na rizikové seznamování v kyberprostoru.
- *Fenomén Minecraft v českém prostředí* (2017) je rovněž čerstvý výzkum z předchozího roku. Výzkum se zaměřil na fenomén celosvětově rozšířené počítačové hry Minecraft. Mj. bylo cílem zjistit, jestli se hráči v prostředí her setkali s rizikovými formami komunikace a jestli se u nich projevují znaky netolismu.

¹⁰ The London School of Economic and Political Studies. [online]. [cit. 2018-07-11]. Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/eu-kids-online/about>

¹¹ Masarykova Univerzita, cit 11.07.2018 článek ze 4.11.2014; <https://www.online.muni.cz/veda-a-vyzkum/4918-studie-chovani-deti-na-internetu-prinesla-pet-rad-pro-rodice>

- *Národní výzkum kyberšikany zaměřené na české učitele* (2016). Cílem tohoto výzkumu bylo zmapování kyberšikany na učitele v českých školách.
- *České děti a facebook* (2015). Tento výzkum se zaměřoval na chování zejména mladších dětí na sociální síti Facebook.
- *Výzkum rizikového chování českých dětí v prostředí internetu* (NIK5) (2014) Národní výzkum rizikového chování českých dětí byl v roce 2014 další z řady výzkumů, který se po pravidelném intervalu zaměřoval na problematiku rizikových komunikačních jevů v prostředí internetu, jimž jsou děti vystaveny.

Výzkumné zprávy ze všech jmenovaných výzkumů jsou k dispozici online. Dále se dostávám k představení obou subjektů:

Centrum PRVoK je certifikované univerzitní pracoviště orientované na rizikové formy komunikace dětí a dospělých v prostředí internetu. Zaměřuje se především na **kyberšikanu, kyberstalking, kybergrooming, hoax a spam, sexting, sociální inženýrství v online prostředí, rizika sdílení osobních údajů v prostředí sociálních sítí a další nebezpečné komunikační jevy**. Na výzkumu, vzdělávání a intervenci spolupracuje např. s firmami jako je Seznam.cz, s Googlem a dalšími.¹² To zmiňuji z toho důvodu, že Seznam.cz i Google jsou nejen vyhledávače, prohlížeče, poskytují e-mailové a další služby sloužící např. k virtuální komunikaci, aj. S kyberprostorem tyto firmy úzce souvisí.

Centrum PRVoK realizuje projekt *E-bezpečí*, což je projekt zaměřený na **prevenci, vzdělávání, výzkum, intervenci a osvětu spojenou rizikovým chováním na internetu a souvisejícími fenomény**, který byl zahájen v roce 2008 a je časově neohraňovaný. Už od svého počátku se zaměřuje na nebezpečné internetové fenomény, které ohrožují nejen děti.¹³ Tento projekt podporuje Ministerstvo vnitra a MŠMT, spolupracuje s Policií ČR a na národní úrovni představuje jeden z článků v oblasti prevence online kriminality. Nově se pak zabývá vzděláváním učitelů. Pokud se podíváme na tento projekt podrobněji, pak zjistíme, že se zabývá zejména na následujícími tématy:

a) *kyberšikana a sexting (různé formy vydírání, vyhrožování, poškozování obětí s pomocí informačních a komunikačních technologií),*

¹²Výzkumné pracoviště PRVoK - [online] [cit. 2018-07-12] Dostupné z: <https://veda.upol.cz/pracoviste/vyzkumna-pracoviste/centrum-prevence-rizikove-virtualni-komunikace/>

¹³ E-Bezpečí. *Informace o projektu*. [online]. [cit. 2018-07-12]. Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/index.php/o-projektu/oprojektu>

b) *kybergrooming (komunikace s neznámými uživateli internetu vedoucí k osobní schůzce),*

c) *kyberstalking a stalking (nebezpečné pronásledování s použitím ICT),*

d) *rizika sociálních sítí (zejména síť Facebook),*

e) *hoax a spam,*

f) *zneužití osobních údajů v prostředí elektronických médií.¹⁴*

Zapojení těchto témat se ukazuje i v dříve představených studiích, které jsou na území ČR unikátní zaměřením i svým rozsahem. V čele projektu stojí doc. Mgr. Kamil Kopecký, Ph.D. Díky těmto výzkumům výše popsaným a dalším relativně dobře víme, jaká rizika děti sužují a jakým rizikům musí čelit. Rizikové chování může mít řadu podob, větší prostor mu bude věnován v následující podkapitole. Právě prevence je způsob, jak možnému rizikovému chování přecházet, oddálit jej nebo alespoň zmírnit.

2.2 Vybrané jevy rizikového chování v kyberprostoru

Cílem následující podkapitoly je představit vybraná rizika, se kterými se děti při používání internetu setkávají. Kromě toho, že prevence na tyto formy upozorňuje a říká, co se nemá dělat a na co je třeba si dávat pozor, snaží se dětem naopak předat i návod, co je naopak žádoucí, totiž základy bezpečného pohybu na internetu. Ty reprezentuje především tzv. *Desatero bezpečného internetu*. V drobných obměnách je Desatero uváděno takto:

- Nedávej nikomu adresu ani telefon. Nevíš, kdo se skrývá za monitorem.
- Neposílej nikomu, koho neznáš, svou fotografii a už vůbec ne intimní.
- Udržuj hesla k e-mailu i jinam v tajnosti, nesděluj je ani blízkému kamarádovi.
- Nikdy neodpovídej na neslušné, hrubé nebo vulgární maily a vzkazy.
- Nedomlouvej si schůzku na internetu, aniž bys o tom řekl někomu jinému.
- Pokud narazíš na obrázek, video nebo e-mail, který tě šokuje, opusť webovou stránku.
- Svěř se dospělému, pokud tě stránky uvedou do rozpaků nebo vyděsí.
- Nedej šanci virům. Neotvírej přílohu zprávy, která přišla z neznámé adresy.
- Nevěř každé informaci, kterou na Internetu získáš.
- Když se s někým nechceš bavit, nebav se.¹⁵

¹⁴E-Bezpečí. O projektu. Online. cit. 2018-07-11 Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/index.php/o-projektu/oprojektu>

Pokud se těchto zásad bude dotýčný uživatel držet, měl by být jeho pohyb v kyberprostoru výrazně bezpečnější.

Další možnost, kdy prevence hovoří o vhodném způsobu chování je zavedení tzv. netikety do každodenního života uživatele internetu. Pojem *netiketa* je odvozen z angl. net (= síť, což je zkratka, které se často používá pro internet) a slova etiketa. Netiketa není formou rizikového chování, naopak, označuje chování ve virtuálním světě žádoucí. Jde o jakousi pomyslnou sbírku pravidel internetového slušného chování, která by se měla dodržovat. Mnoho lidí si myslí, že při vstupu do internetového světa jsou naprosto anonymní a mohou si dělat, cokoliv se jim zachce. Tak tomu ovšem není – téměř vždy se dá pomocí různých metod internetový uživatel vystopovat. Hodně uživatelů si to neuvědomuje, proto nejspíš opakovaně vstupují do nebezpečí tím, že na diskuzích ostatní uživatele urážejí, vysmívají se jim nebo se o nich vyjadřují vulgárně. V kyberprostoru bychom se však měli chovat podobně, jako ve světě reálném, tedy jako slušně vychovaní lidé. Za tímto účelem vznikla netiketa, pravidla slušného chování v kyberprostoru.

Níže popsané jevy rizikového chování se objevují ve výzkumných zprávách E-bezpečí. Z velkého množství možných nebezpečí spojených s kyberprostorem byly vybrány ty jevy, jež jsou považovány nejrozšířenější a nejnebezpečnější. Konkrétně se jedná o *kyberšikanu*, *kybergrooming*, *kyberstalking*, *sexting* a *netolismus*. V následujících podkapitolách bude uvedena jejich charakteristika – jak jim rozumíme, jejich znaky, projevy a formy, případně jim v rámci programů všeobecné primární prevence předcházet.

2.2.1 Kyberšikana

Kyberšikanu lze řadit mezi základní oblasti rizikového chování, konkrétně mezi šikanu a formy agrese. Dle Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže pro roky 2013-2018 je řazena mezi interpersonální agresivní chování. Kyberšikana je formou agrese, která se uplatňuje vůči jedinci či skupině osob s použitím informačních a komunikačních technologií (např. počítačů, tabletů, mobilních telefonů), ke které dochází *opakovaně a dlouhodobě*, ať už je realizována jedním stejným a přímým útočníkem nebo tzv. sekundárními útočníky, a která je vnímána jako ubližující.¹⁶

¹⁵ Seznam se bezpečně. *Desatero bezpečného internetu*. [online]. [cit. 2018-05-26]. Dostupné z: <https://www.seznamsebezpecne.cz/desatero>

¹⁶ MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018* [online], s. 8. [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>

Vanesa Rodgers kyberšikanou nazývá „*zneužívání moderních komunikačních technologií k výhrůzkám, obtěžování, ponižování a zahanbování obětí*“.¹⁷ Uvádí, že se zvyšuje přístup k prostředkům digitální komunikace a metody kyberšikany se stávají sofistikovanější. Termínem kyberšikana jsou tedy označeny komunikační jevy realizované prostřednictvím informačních a komunikačních technologií, jež mají za následek ublížení nebo jiné poškození oběti či obětí.¹⁸

Rozdíly, které jsou mezi "tradiční šikanou" a kyberšikanou popisuje Kopecký následovně: „*dosah kyberšikany je podstatně větší, čímž zpravidla zhoršuje prožívání oběti. V prostředí internetu je svědkem (ale i útočником) klidně i několik desítek tisíc lidí. Publikum může být na rozdíl od školní třídy značně početné. Zapojit se do rozšiřování kyberšikany mohou i další uživatelé internetu.*“¹⁹ Na rozdíl od tradiční šikany, není možné v případě kyberšikany předpokládat místo ani čas útoku. Agresor nebo skupina agresorů může útok provést kdykoliv a kdekoliv, dokonce ani není nutné aktuální online připojení k internetu. Mezi útokem a okamžikem, kdy se o kyberšikaně dozví samotná oběť, může vzniknout časová prodleva. Protože kyberšikana probíhá zejména v prostředí internetu, útok se šíří daleko rychleji a intenzivněji než u běžné šikany a k mnohem většímu množství uživatelů, jejichž počet může během několika minut narůst do stovek nebo i tisíců, případně může dosáhnout až virálního šíření. Kyberšikana tak může probíhat neustále a donekonečna. Pokud se totiž urážlivý materiál stane virálním, není ho prakticky možné z internetu odstranit pryč.

Kyberšikana je často definována jako činnost *záměrná*, dle Metodického doporučení ke kyberšikaně²⁰ může vzniknout i *nezáměrně*, např. jako nevhodný vtíp, který se v online prostředí dostane mimo kontrolu. Podobně jako „tradiční šikana“, má kyberšikana tendenci postupně zesilovat. Znamená to, že útoky proti oběti jsou častější, čím dál víc nepříjemné a více zasahují do jejího života.

Pachatel kyberšikany může být anonymní, skrytý za přezdívku nebo jiným neurčitým identifikátorem, oběť tak často není schopna agresora jasně identifikovat. Někdy k identifikaci útočníka nedojde nikdy. Agresor (nebo skupina agresorů) často, bohužel a

¹⁷ RODGERS, V. Kyberšikana, s. 28.

¹⁸ KOPECKÝ, K. Veronika Krejčí. Rizika virtuální komunikace – příručka pro učitele a rodiče, s. 5.

¹⁹ MŠMT. *Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže, příloha č.7 - kyberšikana*. [online]. [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>

²⁰ Tamtéž.

na rozdíl od „tradiční šikany“, nevnímá dopad svého jednání. Nevidí totiž přímou reakci oběti na útok, a proto se může stát, že není schopen vyhodnotit intenzitu útoku. Útok pak může mít větší dopad, než původně předpokládal a v důsledku skončit i sebevraždou oběti. Odosobněnost útoku potvrzuje i Vanessa Rodgers, která ve své knize vymezuje, čím se kyberšikana liší od tradiční šikany slovy: „*Kyberšikana se od šikany, kdy jsou oběť a agresor v přímém kontaktu, často doslova tváří v tvář, liší tím, že si agresori mohou zachovat určitý odstup od svých obětí*“.²¹ Anonymní útok je v podstatě odosobněný.

Kyberšikana má velké množství typů útoků, které bývají často kombinovány. Mezi nejspecifičtější projevy patří:

- publikování ponižujících záznamů nebo fotografií,
- ponižování a pomlouvání,
- krádež nebo zneužití cizí identity,
- ztrapňování pomocí falešných profilů,
- provokování a napadání uživatelů v online komunikaci,
- zveřejňování cizích tajemství s cílem poškodit oběť,
- vyloučení z virtuální komunity,
- obtěžování.

Mezi kyberšikanu jsou řazeny i tradiční formy psychické šikany posílené využitím informačních a komunikačních technologií:

- dehonestování (ponižování, nadávání, urážení),
- vyhrožování a zastrašování,
- vydírání,
- pomlouvání, aj.²²

Kyberšikana mnohdy začíná jako tradiční šikana. Agresor na oběť útočí přímo, bezprostředně nebo v zastoupení, kdy pachatel k útoku využívá jinou osobu, která často neví, že se stala nástrojem k útoku. U kyberšikany je obtížné zajistit rychlou ochranu oběti, dostatečný počet svědků a často vystopovat útočníka. Důležité je připomenout, že „agresorem“ může být celá skupina lidí a kyberšikana může mít i četné publikum, které neútočí přímo, ale přispívá k šíření urážlivého obsahu na internetu nebo např. fotografie „sdílí“ či „lajkuje“. Člověkem, který se podílí na kyberšikaně může být i ten, který takovému jednání i jenom přihlíží.

²¹ RODGERS, V. *Kyberšikana*, s.32

²² KOPECKÝ K., Veronika Krejčí. *Rizika virtuální komunikace*, s. 8.

Známým příkladem kyberšikany je případ Ghyslana Razy (Star Wars Kid), který v roce 2003 natočil sám sebe při předvádění bojové scény z Hvězdných válek. Nahrávka mu byla ukradena spolužáky a pro pobavení zveřejněna na internetu. Nahrávka se stala virální senzací a na internetu koluje dodnes. Ghyslan se psychicky zhroutil a musel se dlouho léčit.²³

Kyberšikana je nebezpečným fenoménem, který se netýká pouze dětí, ale ve školním prostředí např. i učitelů. Prevence této formy rizikového chování je pevně zakotvena i v příloze Metodické doporučení k primární prevenci, kterou vydalo MŠMT. Programy zabývající se prevencí kyberšikany by měly zvýšit bezpečnost dětí na internetu, poskytnout jim příležitost k pochopení kyberšikany, vytyčit jasné hranice chování v kyberprostoru a pomoci dětem tak ke zdravým a pozitivním rozhodnutím, které jim pomohou být v kyberprostoru lépe chráněny.

2.2.2 Kybergrooming a rizikové seznamování v prostředí internetu

Termínem *kybergrooming* je označováno chování uživatelů internetu, kteří chtějí v oběti vyvolat falešnou důvěru a přimět ji k osobnímu setkání. Výsledkem takové schůzky může být např. sexuální zneužití dítěte, případně opakované zneužívání pro dětskou prostituci nebo k výrobě dětské pornografie, atd. Jde tedy o rizikové seznamování v prostředí kyberprostoru. K tomuto seznamování slouží internetové komunikační prostředky – chaty, messangery, atd.

Jedná se o specifický druh psychické manipulace, která je realizovaná prostřednictvím internetu. Útočník oběti delší dobu (i v řádu měsíců a let) a systematicky manipuluje, až mu začnou důvěřovat, aby je vylákal k osobní schůzce. Útočníci se obvykle se vydávají za atraktivní osoby s podobným věkem. Zrcadlením budují exkluzivní kamarádský vztah. Tváří se, že sdílí podobné zájmy a problémy. Po vytvoření blízkého vztahu se útočník, snaží se o získání citlivých materiálů jako: osobní údaje, informace o problémech, které oběť zažívá, příp. intimní materiály a může oběť podplácet nebo uplácet. V následující fázi ji izoluje a snaží se v ní vyvolat pocit viny vzhledem k informacím, které mu o sobě poskytla. Získává tak exkluzivitu komunikace s obětí. Následuje pozvání na schůzku, které může být doplněné vydíráním. Schůzka je obvykle spojena s útokem, který nemusí proběhnout na první schůzce. Kopecký proces manipulace rozděluje do čtyř fází:

²³ KOPECKÝ K., Veronika Krejčí. Rizika virtuální komunikace, s. 8

- *Příprava kontaktu*, kdy útočník připravuje podmínky pro realizaci manipulace jako je např. vytvoření falešné identity.
- *Kontakt s obětí*, kdy útočník navazuje a dále prohlubuje s obětí vztah za pomoci např. techniky zrcadlení (nápodobou oběti) a snaží se o oběti získat co nejvíce osobních informací. Útočník se také snaží izolovat oběť od okolí, např. se snaží pomocí citového vydírání a zastrašování dítěti zakazovat svěžit se rodičům, apod.
- *Příprava na osobní schůzku* začíná ve chvíli, kdy má útočník o oběti diskreditující informace nebo materiály.
- *Osobní schůzka* je ústřední snahou útočníka. První schůzka s obětí může být nevinná, k útoku může dojít až po několika osobních schůzkách.²⁴

Děti nemají plně rozvinuté sociální dovednosti a dostatek životních zkušeností, proto mohou být k manipulaci náchylnější než dospělí. *Oběťmi kybergroomingu jsou zpravidla nejčastěji děti ve věku 11 – 17 let. Častěji se jedná o dívky než o chlapce*²⁵, které tráví volný čas na online komunikačních prostředcích, pokud tam navazují virtuální kontakty s neznámými lidmi.²⁶ Pro realizaci kybergroomingu poskytují ideální podmínky sociální sítě.

Mediálně nejznámějším případem v České republice je kauza Pavla Hovorky. Pomocí kybergroomingu zneužil 20 nezletilých chlapců. Ty zneužíval, fotografoval a na základě těchto materiálů je vydíral i nadále. V roce 2008 byl odsouzen na 6,5 roku odnětí svobody²⁷

Prevence kybergroomingu spočívá v bezpečném chování. Důležitá je obezřetnost v online komunikaci, a to především s neznámými lidmi, nejlépe je do takové komunikace vůbec nevstupovat. Dalším způsobem je ohlídnout si, že v rámci online komunikačních služeb si člověk neznámé lidi nepřidává do přátel, protože v opačném případě zpřístupnění chráněné informace útočníkovi. Ověření totožnosti je třeba i u

²⁴ KOPECKÝ, K. Veronika Krejčí. Rizika virtuální komunikace – příručka pro učitele a rodiče. NET UNIVERSITY: Olomouc, 2017. ISBN 978-80-254-7866-O, s. 15.

²⁵ Tamtéž, s.14

²⁶ KOPECKÝ, K. Veronika Krejčí. Rizika virtuální komunikace – příručka pro učitele a rodiče. NET UNIVERSITY: Olomouc, 2017. ISBN 978-80-254-7866-O, s. 14.

²⁷ IDnes.cz. *Deviant Hovorka se dočkal za zneužití dvaceti chlapců mírnějšího trestu.* [online]. [cit. 2015-01-28]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/deviant-hovorka-se-dockal-za-zneuziti-dvaceti-chlapcu-mirnejsiho-trestu-14o-/krimi.aspx?c=A090526_073207_krimi_cen

známých osob a kamarádů, kteří o přátelství žádají, útočník se za ně může jen vydávat. Kybergroomingu napomáhá přílišná důvěra, výzkumy však ukazují, že většina lidí ve virtuální komunikaci lže. Obecným pravidlem, které je zaneseno i v Desateru bezpečného internetu (viz výše) je nesdělovat na internetu osobní a citlivé informace, které by mohly být zneužitelné, a rovněž si nestěžovat, neřešit svou sexualitu a problémy a v případě fotek být velmi opatrný, ideálně intimní fotografie nikdy neposílat, ani nezveřejňovat. V případě, že je dítě vyzváno k osobní schůzce, mělo by se poradit s rodičem nebo dospělým, kterému důvěřuje, případně se obrátit na Linku bezpečí nebo online poradny.²⁸

2.2.3 Kyberstalking

Kyberstalking je doprovodný jev stalkingu. Jestliže jako stalking označujeme jako pronásledování, pak kyberstalking je jev, kdy jsou k pronásledování zneužívány informační a komunikační technologie. Kopecký píše, že v dnešní době každý stalker může být zároveň i kyberstalkerem.²⁹ Jde o stupňované, dlouhodobé, opakované, systematické obtěžování oběti, které může přesáhnout až do reálného života.

Útoky jsou obvykle realizovány prostřednictvím online komunikace. Pachatel svou oběť omezuje a obtěžuje s využitím internetu a mobilních telefonů, a to prostřednictvím e-mailů, přes messengery sociálních sítí nebo otravnými telefonáty a sms zprávami.³⁰ Zastrasování může mít různou podobu a intenzitu. Cílem kyberstalkera může být např. „jen“ snaha o kontakt, dále však třeba slídění v soukromí osoby, vyhrožování, vydírání nebo i fyzické napadání apod. Oběť je kontaktována bez vlastní pobídky, opakovaně, čím dál intenzivněji, až je jí to nepříjemné, vzbuzuje to strach. Kontaktování, které mohlo být zprvu příjemné, může narůstat a být obtěžující, až děsící. Útočníci cíleně stupňují v oběti pocity strachu. Kopecký uvádí, že „kyberstalkeri, kteří k pronásledování využívají pouze informační a komunikační technologie, se nikdy neuchýlí k fyzickému útoku.“³¹

Známým stalkerem u nás je např. Petr Hanuš, který v letech 2005 – 2007 pronásledoval svou kolegyni Michaelu Maličkovou. Psal jí výhružné e-maily, SMS, špehoval ji a fyzicky ji napadal, zničil ji automobil. Přesto, že jeho chování Maličková nahlásila Policii

²⁸Kybergrooming. Metodický portál RVP [online]. 2011 [cit. 2015-01-29]. Dostupné z: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/K/Kybergrooming, Eckertová, s. 59

²⁹ Kopecký, K., Veronika Krejčí, Rizika virtuální komunikace – příručka pro učitele a rodiče., s. 27.

³⁰ Eckertová, L. Daniel Dočekal. Bezpečnost dětí na internetu, s. 67

³¹ Kopecký, K. Veronika Krejčí. Rizika virtuální komunikace – příručka pro učitele a rodiče, s. 27.

a Hanuš byl odsouzen k veřejným pracím (v té době neexistoval trestný čin nebezpečné pronásledování, tedy stalking, později se mu podařilo ubít ji čtyřkilovou větví. Za vraždu byl odsouzen k patnácti letům vězení.³²

2.2.4 Sexting

Termín *sexting* vznikl spojením slov sex a textování, neboť se jedná o posílání zpráv se sexuální tematikou. Zprávy mohou mít různou podobu. Může se jednat o zprávy psané, fotky či obrázky, ale také zvukové zprávy či videonahrávky, které jsou mu přes nesouhlas či neudělený souhlas zasílány. Sexting poměrně výstižně popisuje Kopecký, který v loňském roce tento způsob rizikového chování podrobně zkoumal v českém prostředí. Říká, že „*sexting představuje poměrně nový a rychle se rozmáhající fenomén, kterým označujeme elektronické rozesílání a šíření textových zpráv, vlastních fotografií či vlastního videa se sexuálním obsahem, ke kterému dochází v prostředí virtuálních elektronických médií – zejména internetu.*“³³ Dále dodává, že k sextingu jsou často využívány např. mobilní telefony a tablety. Sexting je dalšími autory definován jako sexuální materiály vytvářené mladými lidmi, které jsou dále šířeny. Může jít o sugestivní textové zprávy neb obrázky znázorňující nahé nebo částečně obnažené fotografie, případně videa. Sextingem bychom tedy mohli nazvat **sdílení vlastních intimních materiálů v kyberprostoru**. V této souvislosti je důležité zmínit, že výroba, přechovávání i sdílení odhalených intimních fotografií neplnoletých dětí je trestným činem šíření dětské pornografie. Pachatelem je v řadě případů ex-partner. Vyměňování intimních fotografií nebo zpráv mezi partnery, i dobrovolné, nejprve může být nazváno nejprve "vzrušující zábavou". Nikdy však není jistota, že toto zůstane jen mezi nimi a neobráť se to proti jednomu z nich, takový materiál pak může být zneužit proti druhému, např. k vydírání.

V případě sextingu je proto rizikové už samotné poskytování citlivého materiálu. Vaničková v časopise *Prevence* upozorňuje, co se může stát, pokud děti někomu zašlou své kompromitující fotografie. V článku poukazuje na to, že „*sexualita a sex je pro desetinu jedenáctiletých dětí častým námětem komunikace ve virtuálním světě, čímž se nevědomky mohou dostat do zorného pole potencionálních útočníků.*“³⁴ Citlivý materiál může být zneužit k různým formám kybernetických útoků. Navíc, pokud je tento materiál jednou do

³² Kopecký, K. Veronika Krejčí. Rizika virtuální komunikace, s. 30.

³³ Kopecký K., René Szotowski, Sexting (výzkuná zpráva), s. 6

³⁴ VANÍČKOVÁ Eva. O dětské pornografii trochu jinak, 12/2013 [online] [cit. 2018-07-12] Dostupné z: https://zivot-bez-zavislosti.cz/_files/200000330-a73a7a8342/O%20detske%20pornografii.pdf

kyberprostoru zaslán, případně vystaven na webových stránkách, ani po jeho odstranění si nemůžeme být jisti, že se neobjeví znovu. V budoucnu tak může nastat např. problém při hledání zaměstnání. Dalšími riziky spojenými se sextingem jsou: ztráta společenské prestiže, vážné zdravotní problémy (např. emoční úzkost), které mohou vyústit až k sebevražedným sklonům.³⁵

Výzkumy sextingu probíhají v posledních deseti letech v celé řadě zemí. V českém prostředí byly na reprezentativním vzorku realizovány zejména dva výzkumy, které sledují výskyt sextingu v populaci dětí na celém území ČR. První z výzkumů, který monitoroval aktuální stav v oblasti sdílení a odesílání sexuálně laděného obsahu jiným uživatelům internetu, byl výzkum Nebezpečí elektronické komunikace II, který realizovali K. Kopecký a V. Krejčí v roce 2010. Následující zjištění je převzaté z výzkumné zprávy výzkumu Sexting a rizikové seznamování českých dětí v kyberprostoru, realizovaného v loňském roce (2017) opět realizovaného týmem K. Kopeckého: *„České děti se pohybují po internetu prakticky bez dozoru rodičů. Veřejně pak sdílí osobní údaje od telefonního čísla až po adresu bydliště. Rychle rostoucím fenoménem je mezi teenagery sexting. 74 % dětí považuje sexting za rizikový. 15 % dětí má přitom s erotickými zprávami nebo sdílením intimních fotek a videí přímou zkušenost. Až třetina dětí by se při zneužití takových materiálů zdráhala komukoliv svěřit. Každé druhé dítě chatuje s cizími lidmi, pětina by neodmítla osobní schůzku.“*³⁶ Výsledky výzkumu odhalují, že počet případů sextingu u dětí výrazně narůstá. Kopecký ve výzkumné zprávě zmiňuje, že nárůst tohoto rizikového chování se odráží i v případech, které řeší internetová poradna provozovaná E-bezpečím.³⁷

Sexting je vážný problém, který může dětem i dospělým způsobit značné problémy a v zásadě ovlivnit celý jejich život. V současnosti je spatřován násůst rizikového chování v této oblasti.

³⁵ KOPECKÝ, K. René Szotowski, Sexting (výzkumná zpráva). s.6

³⁶KOPECKÝ, K. a kol. *Sexting a rizikové seznamování českých dětí v kyberprostoru 2017 – výzkumná zpráva* [online]. [cit. 2018-07-12]. Dostupné z: <https://cz.linkedin.com/pulse/sexting-rizikov%C3%A9-seznamov%C3%A1n%C3%AD-%C4%8Desk%C3%BDch-d%C4%9Bt%C3%AD-v-2017-v%C3%BDzkum-kopeccky>

³⁷ KOPECKÝ K., René Szotkowski, Sexting a rizikové seznamování českých dětí v kyberprostoru (výzkumná zpráva) 2017, s. 28 [online]. [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/vyzkum/index.html>

2.2.5 Netolismus

Termínem *netolismus* (popř. *netholismus*) označujeme *závislost (závislostní chování či závislost na procesu) na tzv. virtuálních drogách. Mezi ně patří zejména počítačové hry, sociální sítě, internetové služby (různé formy chatu), virální videa, televize, aj.*³⁸, Jana Hýbnerová označuje netolismus *souslovím závislost na online prostředí*³⁹. Z výše uvedeného je zřejmé, že se jedná o psychickou závislost, nikoli o závislost fyzickou, ke které dochází při konzumaci běžných drog (alkohol atd.). Behaviorální závislost nebo závislost na procesu

Že je netolismus formou závislostního chování dokazuje, že znaky netolismu jsou stejné jako u jiných behaviorálních závislostí, tedy:

- Význačnost, čímž je míněno, že daná aktivita se stane nejdůležitější v životě člověka a začíná ovládat jeho myšlení, cítění a chování.
- Změny nápadů, které mohou být v důsledku výlučného zapojení do aktivity jako kompenzační strategie za účelem uklidnění se.
- Zvyšování míry tolerance, které způsobuje, že pro uspokojení je potřeba stále více aktivity, v tomto případě se to může projevovat neustále narůstající dobou, kterou uživatel tráví online.
- Ukončení nebo omezení aktivity se projevuje abstinenčními příznaky.
- Tendence opakovat dřívější vzorce závislostního chování.⁴⁰

Hlaváč ve svém článku tvrdí⁴¹, že předmětem touhy netolika není látka, nýbrž proces. Výstižně potvrzuje výše uvedené znaky závislosti jejími možnými projevy. Uvádí, že netolismus se může projevovat např silnou touhu zapnonout počítač bez jasného cíle, neustále kontrolovat SMS, statusy na Facebooku, postupné zanedbávání jiných potěšení (pokud před netolismem existovaly), pokračování v online hraní a vyseďávání u nikdy

³⁸ Netolismus [online]. [cit. 2018-06-28] Dostupné z: <http://www.netolismus.cz>, rovněž KOPECKÝ, K. *Úvod do netolismu*. Centrum PRVoK PdF UP: Olomouc, 2011. [online] Dostupné z: <http://www.e-bezpeci.cz/index.php/temata/dali-rizika/331-uvod-do-problematiky-netolismu> cit. 2018-06-06

³⁹ KRČMÁŘOVÁ, Barbora. *Děti a online rizika: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2012. ISBN 978-80-904920-2-8.

⁴⁰ Internetem bezpečně. *Netolismus*. [online]. [cit. 2018-07-11]. Dostupné z: <http://www.internetembezpecne.cz/internetem-bezpecne/dobre-vedet/netolismus/>

⁴¹ HLAVÁČ Jan. *Virtuální závislost, nebo závislost na virtuálu?* [online]. [cit. 2018-07-12]. Dostupné z: http://www.prevence-info.cz/sites/default/files/users/9/hlavac_pdf_13696.pdf

nekončícího bezobsažného povídání s lidmi na online chatech a sociálních sítích, potíže při užívání ICT na místech, kde by to nemělo být možné a další.

Netolismus je možné rozdělit na několik druhů. Druhy netolismu uvádí web internetembezpecne.cz. Jedná se o závislost na virtuální sexualitě, závislost na virtuálních vztazích, internetové kompulze (hraní online her, internetové nakupování, internetové sázení...), přetížení informacemi (tj. nadměrné surfování nebo nadměrné hledání v databázích) a závislost na počítači (mobilním telefonu), představující nadměrné využívání počítače – zejména nadměrné hraní her.⁴²

Netolismus s sebou nese celou řadu tělesných i psychologických či sociálních rizik, která Kopecký doplnil podle Nešpora a dělí je na tělesná a psychosociální. Stejným způsobem vymezuje rizika i příloha č. 15 o netolismu Metodického doporučení k primární prevenci MŠMT. Tělesnými riziky míní: „*sedavý způsob života, obezita, cukrovka, srdeční nemoci, bolesti šije, ramen, bederní páteře, drobných kloubů, nemoci očí, silné zatěžování zraku, epilepsii, dlouhodobý stres a s tím související zdravotní problémy a větší tendence riskovat a vyšší riziko úrazů.*“ Objevují se tedy především v oblasti pohybového aparátu. Mezi psychologická a sociální rizika řadí tyto: „*špatná organizace času, nepravdivost v jídle, nedostatek spánku, zhoršení mezilidských vztahů, úzkost ve vztazích, neschopnost řešit problémy v komunikaci, horší školní prospěch nebo soustředění na práci, násilí v počítačových hrách, které zvyšuje agresivitu, sklon ke rvačkám, šikanování, nepřátelské nebo podezřivé naladění vůči světu (dle Nešpora, u dalších se o tomto polemizuje a tvrdí opak), vyšší riziko zneužívání alkoholu a drog, poruchy paměti., návykové chování ve vztahu k počítačům, zhoršování vztahů v rodině a partnerských vztazích*“ a se vzrůstajícím čase redukcí, až úplné opouštění koníčků.⁴³

V loňském roce byl K. Kopeckým a jeho týmem uskutečněn výzkum fenoménu - počítačové hry Minecraft, ve kterém bylo zkoumáno, jestli se u hráčů objevují znaky netolismu.

„Pokud bychom charakteristiku „závislosti na internetu“ chtěli převést na dítě či dospívajícího jedince, zněla by asi takto: Závislost na internetu u dětí nastává v případě,

⁴²Internetem bezpečně. [online]. [cit. 2018-07-11]. Dostupné z:

<http://www.internetembezpecne.cz/internetem-bezpecne/dobre-vedet/netolismus/>

⁴³ KOPECKÝ, K. Úvod do netolismu. Internetový portál E-Bezpečí. Centrum PRVoK PdF UP: Olomouc, 2011. [online]. [cit. 2018-06-06]. Dostupné z: <http://www.e-bezpeci.cz/index.php/temata/dali-rizika/331-uvod-do-problematiky-netolismu>

kdy počítač a internet natolik zasahuje do všedního dne dítěte, že už mu nezbývá energie ani čas na koníčky a školu“.⁴⁴

⁴⁴ SKLENIČKOVÁ, P. *Existuje závislost na internetu?* [online]. [cit. 2018-06-010]

Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/index.php/temata/dali-rizika/519-existuje-zavislost-na-internetu>

3 Rámec školské prevence

V úvodu předcházející kapitoly bylo vymezeno, jakými kategoriemi rizikového chování se prevence u nás zabývá. V následující části práce bude představeno, jaký je systém školské prevence.

Školy mají povinnost prevenci v současné podobě realizovat od roku 2004, kdy byl přijat školský zákon, který upravuje oblast primární prevence rizikového chování ve školách a školských zařízeních, konkrétně Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů, který v paragrafu 29, který se zaměřuje na bezpečnost a ochranu zdraví ve školách, ukládá školám *povinnost vytvářet podmínky pro zdravý vývoj dětí, žáků a studentů a pro předcházení vzniku rizikového chování*.⁴⁵ Zákonný rámec prevence je podrobně popsán v dokumentu Národní strategie primární prevence 2013-18, který popisuje i její systém.

Obecně lze říci, že dnes systém koordinace primárních aktivit funguje na dvou úrovních, horizontální a vertikální. Ty se vzájemně podporují a doplňují. Prevence je v ČR koordinována na národní, krajské a místní úrovni. Podílejí se na ní vedle škol subjekty jako např. školská poradenská pracoviště, zákonní zástupce, **nestátní neziskové organizace** pracující s dětmi a mládeží, Policie ČR a další.

V rámci *horizontální úrovně* spolu spolupracují MŠMT, Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo vnitra (prostřednictvím Republikového výboru pro prevenci kriminality – RVPPK) a úřad vlády ČR prostřednictvím Rady vlády pro koordinaci protidrogové politiky (RVKPP).

Vertikální koordinace spočívá v budování sítě regionálních a lokálních koordinátorů prevence. Na vertikální úrovni metodicky vede a koordinuje činnost MŠMT, kterým byla zpracována a je aktualizována Národní strategie primární prevence, vždy na dané období. MŠMT řídí krajské školské koordinátory prevence (dále jen KŠKP), jejich prostřednictvím metodiky prevence v pedagogicko-psychologických poradnách a obě výše jmenované funkce pak řídí školní metodiky prevence, kterými jsou pedagogové ve školách a školských zařízeních. KŠKP by měl výrazně spolupracovat s krajským protidrogovým koordinátorem (dále jen KPK), případně s dalšími, podporovat ředitele škol a školní

⁴⁵Školský zákon: zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání. MŠMT. [online]. [cit. 2018-06-06]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty-3/skolsky-zakon-ve-zneni-ucinnem-od-1-9-2017-do-31-8-2018>

metodiky prevence. Úplná charakteristika činnosti KŠKP je vymezena v dokumentu Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních.⁴⁶

Škola má povinnost mít vytvořený Minimální preventivní program, jeho realizátorem nemusí být sama škola, ale musí prevenci zajistit. Jednou z možností je oslovit pro realizaci prevence nestátní neziskové organizace, které se jí zabývají. V ČR existuje systém certifikace odborné způsobilosti poskytovatelů programů školské primární prevence rizikového chování, který zajišťuje posouzení a formální uznání o tom, že poskytovatel a jím realizovaný program odpovídá stanoveným kritériím kvality a komplexnosti. Certifikace je udělována Národním ústavem pro vzdělávání ve spolupráci s MŠMT. Služba je posuzována podle kritérií stanovených schválenými Standardy primární prevence rizikového chování. Udělená certifikace je respektována jako garance kvality preventivního programu a ovlivňuje směřování státních finančních dotací. Díky udělené certifikaci má škola možnost odbornost daného programu a lépe se tak rozhodnout, který program specifické primární prevence pro své žáky objednat. Kromě Minimálního preventivního programu existují uvnitř školy i další dokumenty vztahující se k prevenci rizikového chování: vnitřní řád školy, školní řád, školní preventivní strategie, krizové plány, dále s tématem primární prevence na základní škole souvisí např. program poradenských služeb ve škole a plán dalšího vzdělávání pedagogů.

Pokud bychom měli vymežit, co je obecným cílem prevence, pak můžeme použít definici Miovského, kde uvádí: „*Konečným a hlavním cílem školské prevence je, abychom v maximální možné míře předcházeli vzniku rizika pro zdraví u dětí a dospívajících a současně redukovali důsledky/dopady spojené s konkrétními projevy rizikového chování,*“⁴⁷ tento cíl je uveden i jiných aktuálních dokumentech zabývajících se problematikou prevence. Ráda bych na tomto místě vzpomenula i definici zdraví, jak jí pozitivně vymezuje Světová zdravotnická organizace, protože se domnívám, že zdraví je jedním z teoretických východisek prevence vůbec a potvrzuje to i školský zákon, když školám ukládá povinnost jej chránit. Podle WHO je zdraví „*stav úplné fyzické, duševní a sociální pohody, nejen nepřítomnost nemoci nebo vady. Dosažení nejvyššího možného potenciálu*

⁴⁶ MŠMT. *Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže*. [online]. [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>

⁴⁷ MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, s. 33.

*zdraví je základním právem každé lidské bytosti, a to bez ohledu na etnický původ, náboženství, politické přesvědčení, ekonomické nebo sociální podmínky.*⁴⁸ Zdraví tedy není jen biologická záležitost, dotýká se dokonce biopsychosociálního pohledu na člověka. Druhá část definice zohledňuje faktory jako je životní styl jedince a společenské podmínky v širokém slova smyslu. Determinanty zdraví zahrnují všechny faktory, které mají vliv na zdraví jednotlivců i populací. Miovský je kvalifikuje jako genetické faktory, faktory životního prostředí, faktory našeho chování, sociální faktory, ekonomické faktory, kulturní a politické podmínky.⁴⁹

4 Jak rozumíme specifické prevenci

Včasná, systematická a efektivní specifická primární prevence je bezesporu protektivním faktorem před rizikovým chováním. Ve školním prostředí mohou být dalšími takovými faktory např. zdravé školní klima, dobré vztahy žáků s učiteli, participace žáků a rodičů na procesu vzdělávání a chodu školy, rovněž srozumitelná pravidla školy. V následující kapitole, která je úvodem se čtenář dozví, co je myšleno pod pojmy prevence a specifická primární prevence. Podkapitoly se pak podrobněji věnují kvalitě prevence a především charakteristice preventivních programů a práci s cíli ve výchovně-vzdělávacím procesu.

MŠMT si v dokumentu Národní strategie primární prevence klade za cíl sjednotit terminologii v oblasti primární prevence s důrazem na mezioborový a mezirezortní charakter prevence rizikového chování. V dokumentu je uvedeno, že: *„pojmem prevence rozumíme všechna opatření směřující k předcházení a minimalizace jevů spojených s rizikovým chováním a jeho důsledky. Prevencí může být jakýkoliv typ výchovné, vzdělávací, zdravotní, sociální či jiné intervence směřující k předcházení výskytu rizikového chování, zamezující jeho další progresi, zmírňující již existující formy a projevy rizikového chování nebo pomáhající řešit jeho důsledky.*“⁵⁰ Miovský uvádí v podstatě totožnou definici, totiž že prevence rizikového chování jsou: *„jakékoli typy výchovných, vzdělávacích, zdravotních, sociálních či jiných intervencí směřujících k předcházení výskytu rizikového*

⁴⁸ WHO (světová zdravotnická organizace), 2006.

⁴⁹ MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, s. 44,

⁵⁰ MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018* [online], s. 8. [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>

chování, zamezující jeho další progresi, zmírňujících již existující formy a projevy rizikového chování nebo pomáhají řešit jeho důsledky.“⁵¹

MŠMT dělí primární prevenci na tzv. „specifickou“ a „nespecifickou“, přičemž za *specifickou primární prevenci rizikového chování* považuje takové aktivity a programy, které konkrétně cílí a jsou zaměřeny na úzce vymezenou oblast či formu rizikového chování⁵². Nespecifickou prevencí jsou pak především zamýšleny volnočasové aktivity v širokém slova smyslu, jež nejsou všem dětem dostupné, dosažitelné či pro všechny děti atraktivní. Neustále jsou zde tedy skupiny dětí a mládeže, které jsou ohrožené rizikovým chováním a mají tendenci se chovat rizikově. Vymezení specifické prevence uvádí podobně i Pavlas Martanová: *„Za školskou specifickou primární prevenci rizikového chování (dále také „specifickou prevenci“) považujeme takové intervence a programy, které jsou úzce zaměřeny na definované oblasti rizikového chování a s tím spojené fenomény.“⁵³*

Cílem primární prevence je předcházet rizikovému chování a mírnit jeho dopady v celkovém měřítku. Předcházení rizikovému chování v kyberprostoru se věnuje specifická primární prevence, která je zaměřena na jednotlivé oblasti rizikového chování.

4.1 Princip kvalitní a efektivní školské prevence

„Konečným a hlavním cílem školské prevence je, abychom v maximální možné míře předcházeli vzniku rizika pro zdraví u dětí a dospívajících a současně redukovali důsledky/dopady spojené s konkrétními projevy rizikového chování“, uvádí Miovský⁵⁴. Dále uvádí, že v kontextu specifických programů primární prevence není tento cíl možné naplnit ve stoprocentní míře. Snahou je zamezit rizikovému chování u co největšího počtu osob. Ne u všech jedinců je však možné docílit toho, aby se u nich formy rizikového chování vůbec neobjevily. Z různých důvodů toto není reálné. Proto je třeba usilovat, aby působením preventivních programů bylo dosaženo alespoň co nejzazšího oddálení projevů rizikového chování a pokusit se alespoň minimalizovat rizika spojená s tímto jednáním, jak z hlediska jedince, tak z hlediska společnosti. Dále, pokud se nepodařilo zabránit rizikovému chování, dále na jedince působit a motivovat je k upuštění od této činnosti a

⁵¹ MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, s.29,

⁵² PAVLAS MARTANOVÁ, V. *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů školské primární prevence rizikového chování*, s. 22-

⁵³ Tamtéž, s. 21.

⁵⁴ MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, s. 33

dále je podporovat k návratu k životnímu stylu, který není spojen s takovým jednáním a současně minimalizovat rizika spojená s již existujícími projevy. V poslední řadě Miovský uvádí, že v případě rozvoje výrazně rizikového chování je třeba snažit se zajistit adekvátními prostředky ochranu před dopady tohoto jednání a motivovat jedince k využití specializované pomoci v poradenské nebo léčebné oblasti⁵⁵. Cílem je tedy na děti a mládež působit nejen „primárně“ v nejužším slova smyslu, ale i v průběhu rizikového chování, pokud k němu dochází.

Pavlas Martanová uvádí Zásady kvalitní prevence rizikového chování:

- Komplexnost a kombinace mnohočetných strategií.
- Kontinuita působení a systematickosti plánování.
- Cílenost a adekvátnost informací i forem působení.
- Propojení (vzájemná provázanost) různých typů prevence a preventivních programů v oblasti rizikového chování.
- Včasný začátek preventivních aktivit, ideálně již v předškolním věku.
- Pozitivní orientace primární prevence a demonstrace konkrétních alternativ.
- Využití „KAB“ modelu.
- Využití „peer“ prvku, důraz na interakci a aktivní zapojení.
- Denormalizace.
- Podpora protektivních faktorů ve společnosti.
- Nepoužívání neúčinných prostředků.⁵⁶

V závěru krátce rozvedu vybrané z výše popsaných zásad. Komplexností se míní, že program se věnuje nejen specifickému preventivnímu tématu, ale např. i rozvoji sociálních dovedností a vyšším cílům prevence. V rámci kontinuity by měl být zkladen důraz na zachování návaznosti a vzájemného doplňování jednotlivých témat v rámci celého preventivního působení. Cílenost a adekvátnost programu souvisí s nasycením aktuálních potřeb cílové skupiny a přizpůsobování se nově vyskytujícím se fenoménům, stejně tak volení vhodných metod a forem dílčích aktivit.

⁵⁵ MIOVSKÝ, M. a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*, s. 33

⁵⁶ PAVLAS MARTANOVÁ, Standardy PAVLAS MARTANOVÁ, V. Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů školské primární prevence rizikového chování. [online], s. 21. [cit. 2018-07-10] Dostupné z: http://www.pppkv.cz/dokumenty/STANDARDY_OZPPRCH.pdf, s. 37

4.2 Charakteristika programů specifické všeobecné primární prevence

V následující podkapitole bych ráda vymezila, co je v práci míněno programem primární prevence.

Ve Standardech MŠMT jsou uvedeny tři oblasti požadavků, které musí preventivní program splňovat. Je požadováno, aby program:

- přímo vyjadřoval vztah k určité konkrétní formě rizikového chování a tématům s ním spojeným,
- byl časově i prostorově jasně ohraničen (na osách: zmapování potřeb, plánu programu a jeho přípravy, provedení a zhodnocení programu a jeho návaznosti),
- zacílen na jasně definovanou cílovou skupinu.⁵⁷

Preventivní programy jsou zaměřeny na předcházení vzniku rizikového chování, popřípadě oddálení rizikového chování nebo alespoň na zmírnění důsledků, jak bylo podrobněji vysvětleno výše. Programy všeobecné prevence jsou určeny pro běžné třídní kolektivy, které nevykazují zvýšenou míru výskytu rizikového chování.

Na kvalifikaci preventivních programů lze nahlížet podle následujících kritérií:

Přesné určení *cílové skupiny* – programy všeobecné prevence jsou určeny pro běžnou populaci dětí a mládeže. Vážné narušení třídního kolektivu může být kontraindikací pro realizaci programu. Zohledňují se pouze věková specifika. V případě základních škol se jedná o mladší školní věk (6-12let) a starší školní věk (12-15 let). Program je obvykle realizován pro větší počet účastníků, obvykle pro školní třídu do 30 dětí. Třída není rozdělena na více či méně rizikové skupiny. Při výběru vhodného programu se zohledňuje pouze věkové kritérium. Programy jsou buď přímo doporučené pro určitý ročník, nebo obecně rozdělené podle stupňů – pro žáky na prvním stupni ZŠ, pro žáky na druhém stupni ZŠ, pro studenty gymnázií, středních škol a středních odborných učilišť. Některé organizace nabízejí VPP i pro děti v mateřských školách.

Vhodná forma, obsah a místo realizace jsou dalšími kritérii, která můžeme preventivních programů sledovat. Program by měl být pro děti dostatečně atraktivní a aktuální nejen tematicky, ale i formou. Pokud je program veden interaktivní formou, využívá se často psychosociálních her, věnuje se prostor diskuzím, žáci či studenti pracují individuálně i ve skupinách. Na výběr je ovšem z celé řady dalších možných forem:

⁵⁷ PAVLAS MARTANOVÁ, V. (Ed.) (2012). Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů školské primární prevence rizikového chování. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga. [online], Dostupné z: http://www.pppkv.cz/dokumenty/STANDARDY_OZPPRCH.pdf, s.22

edukativní seminář, vzdělávací seminář, komponovaný pořad, beseda, přednáška, aj. V atraktivnosti programu jistě hraje roli i prostředí, ve kterém je realizován, totiž jestli v prostorách školy - uvnitř budovy v běžné třídě, v aule, v tělocvičně či venku nebo např. v prostorách NNO.

Důležitým faktorem kvality programu je osoba, která jej vede – obvykle *lektor* nebo dvojice lektorů. Lektory programů bývají např. studenti i absolventi vyšších odborných a vysokých škol humanitního zaměření (zejm. oborů speciální pedagogika, sociální práce, sociální pedagogika, psychologie a adiktologie), kteří absolvovali příslušná školení. Jedna z pražských organizací např. pořádá vstupní školení - Vzdělávací kurz pro lektory primární prevence v rozsahu 100 hodin. V průběhu své praxe bývají lektoři dále vzdělávání formou intervizí, hospitací, metodických setkání, tematických přednášek a supervizí. V současnosti je do praxe zaváděn tzv. Čtyřúrovňový model kvalifikačních stupňů pro pracovníky v primární prevenci.

Účast vyučujícího, nejlépe přímo třídního učitele, je na programech všeobecné primární prevence žádoucí. Organizace ji často vyžadují. Učitel má za žáky ve třídě v průběhu trvání programu zodpovědnost a může být zároveň označen za sekundární cílovou skupinou prevence. Pokud se učitel programu účastní nebo je jeho pozorovatelem, může na témata otevřená v rámci programu navázat v další výuce a zvýšit tak efektivitu a dopad prevence směrem k žákům.

Aby byl preventivní program účinný a efektivní, měl by být dlouhodobý. Jedná se buď o *dlouhodobé komplexní programy*, tzn. stejní nebo jiní lektoři se do tříd vracejí opakovaně v průběhu školní docházky (např. jednou za rok, jednou za pololetí) s uceleným plánem preventivních vstupů, který je rozplánován na delší období, většinou buď na jeden školní rok, nebo ve větším rozsahu pro I. a pro II. stupeň. Plán tak může zohledňovat tematickou návaznost, četnost i délku vstupů. Ta se u různých programů liší, program může trvat 2 – 4VH, což je nejobvyklejší délka programových bloků, ovšem i déle. Plán naplánovaných témat a vstupů se v praxi řídí a upravuje se podle aktuálních potřeb žáků a požadavků školy, která musí mít vypracovaný svůj Minimální preventivní program. V některých případech bývá prevence realizována prostřednictvím jednorázových vstupů. Tato praxe se ukazuje jako nepříliš efektivní a není MŠMT doporučována. Rovněž Pavlas Martanová⁵⁸ zmiňuje, že: „jednorázové aktivity, bez ohledu na rozsah a náklady, např.

⁵⁸ PAVLAS MARTANOVÁ, V. a kol. *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů školské primární prevence rizikového chování*, s. 37

jednorázové přednášky nebo celostátní multimediální protidrogové kampaně, nejsou obvykle příliš efektivní.“

V obecné rovině se program všeobecné prevence obvykle zaměřuje na předání znalostí, dovedností a postojů podporující zdravý životní styl. Programy všeobecné prevence podporují cílovou skupinu (školní třídu) v tom, aby nabyté znalosti, dovednosti a postoje dokázala uplatnit ve svém chování nejen v době realizace programu, ale i v budoucnosti ve svém životě ve škole i mimo ni. Dalším cílem je seznamování žáků s možnostmi řešení obtížných situací včetně konkrétních možností, kam se obrátit o pomoc. Většina programů všeobecné prevence směřuje bez ohledu, na jaké téma jsou specifikovány, na rozvoj psychosociálních dovedností – navazování zdravých vztahů, schopnost čelit tlaku vrstevníků, dovednost rozhodovat se samostatně, efektivně řešit konflikty apod. a podporuje a nabízí zdravé alternativy trávení volného času.

Program je vždy konzultován s příslušným pracovníkem školy, jímž je především školní metodik prevence (dále jen ŠMP) nebo třídní učitel (dále jen TU). Ve všech případech se programy snaží navazovat na Preventivní program školy. Program podle Koláře, má mít *„vždy předem naplánovaný cíl, obsah, postup, pořadí, postupování se jednotlivých prvků, místa a úkoly jednotlivých realizátorů programu, obsahu a aktivit lidí.“*⁵⁹ V takovém pojetí vnímám program jako vyučovací blok. Program tedy musí mít jasně stanovené cíle. O cílech programů pojednává následující podkapitola

4.2.1 Práce s cíli preventivních programů

V následující části se práce věnuje cílům, které náleží jednotlivým tématům preventivních programů souvisejících s kyberprostorem. Stanovení cílů je důležité pro strukturování programu. Cíl totiž určuje obsah, metody, případně i hodnocení efektivity preventivního bloku. Pouze s kvalitně formulovaným cílem je možné hodnotit, zdali či do jaké míry jej bylo dosaženo.

Podle Kasíkové je výukový cíl chápán jako *„zamýšlená změna v učení a rozvoji žáka (ve vědomostech, dovednostech, vlastnostech, hodnotových orientacích, osobnostním a sociálním rozvoji jedince), kterých má být dosaženo výukou“*⁶⁰. Jde tedy o výsledek výuky, ve zkoumaném případě o výsledek bloků preventivních programů, ke kterým směřují žáci a studenti v součinnosti s lektorem či lektory těchto programů. Cíl by proto

⁵⁹ KOLÁŘ Z. a kol. *Výkladový slovník z pedagogiky*, s. 109.

⁶⁰ VALIŠOVÁ, Kasíková. *Pedagogika pro učitele*, s. 137.

měl být stanoven tak, aby bylo jasné, co se má stát z pozice žáka a měl by být pro obě strany dostatečně jasný a konkrétní. Kolář⁶¹ uvádí, že „*cíle je ale kategorie nesmírně významní pro každého žáka. Řekli bychom, že pro žáka má cíl daleko významnější podobu než pro učitele, i když to v praxi školy často tak nevypadá. To znamená, že cíl nejen stanovujeme, vymezujeme, formulujeme, ale musíme s ním ve vyučování velmi intenzivně pracovat.*“ Z toho soudím, že význam cíle a toho jak se s ním při programu pracuje, má na proces prevence významný vliv. To je uvedeno i ve Slovníku pedagogiky⁶², totiž že cíl výuky je „*jedna z klíčových didaktických kategorií.*“

Kasíková⁶³ dále popisuje, že cíle mohou být popsány rozličnými způsoby a to z hlediska institucí, které se na prevenci podílejí, z hlediska věcného a obsahového, dále z hlediska časového a v neposlední řadě z hlediska subjektů, které se budou na jejich naplnění podílet. V případě preventivních programů cíle formulují nestátní neziskové organizace (dále jen NNO), které mají formulovány i obecné cíle VPP i konkrétní cíle programových bloků. Domnívám se, že i zde funguje hledisko obecnosti, totiž uspořádání cílů od obecných cílů prevence a postupné zpřesňování a konkretizace až na cíle témat, cíle preventivních bloků a cíle částí těchto bloků. Ve svém výzkumu jsem se soustředila na konkrétní cíle jednotlivých preventivních bloků. Se školou NNO pracuji často řadu let a do jednotlivých tříd vstupují lektori opakovaně. Subjektem cílů jsou žáci či studenti v jedné třídě. Cíle jednotlivých bloků mají spíš krátkodobý charakter. Programy VPP bývají realizovány právě pro jednu celou uzavřenou školní třídu, jakožto specificky se vyvíjející kolektiv s vlastní skupinovou dynamikou.

Rozpracování cílů je možné zkoumat z několika pohledů, které popisuje Kasíková následovně⁶⁴: Pro zkvalitnění a zefektivnění preventivního programu je dobré, pokud jsou cíle předem definovány a jsou dostatečně konkrétní ve smyslu určení jaké „*učivo*“ a jakým způsobem je třeba zařadit k jejich dosažení. Cíle by měly být v každé vyučovací jednotce formulovány dostatečně konkrétně, aby byly dosažitelné, nikoliv pouze výchovně-vzdělávacím ideálem. Druhým hlediskem je konzistence cílů, totiž jejich propojenost k obecnějším cílům. V rámci mého výzkumu nebyl dostatečný prostor se tomuto pohledu věnovat. Není proto jasné, jestli s tímto hlediskem všichni oslovené NNO pracují

⁶¹ KOLÁŘ, Z., Alena Vališová. *Analýza vyučování*, s. 18.

⁶² PRŮCHA, J., Eliška Walterová, Jiří Mareš. *Pedagogický slovník*, s. 34.

⁶³ VALIŠOVÁ, Kasíková. *Pedagogika pro učitele*, s. 137.

⁶⁴ Tamtéž, s.137.

či nikoliv. Kasíková⁶⁵ dále uvádí, že „*cíl by měl být v jazyce žákovy výkonu*“, neboť zacílení se týká změn v učení a rozvoji žáka. „*Cíl je stažen k subjektu vyučování*.“ Nejjednodušeji je stanovit tento cíl **pomocí aktivního slovesa s předmětem činnosti**. Toto hledisko je u cílů níž zkoumáno velmi.

Dalším z hledisek je uvedeno hledisko vztažení cílů k jedné ze stránek osobnosti. Cíle se mohou týkat oblasti **kognitivní** (vzdělávací, zaměřené na rozvoj poznávacích procesů), **afektivní** (postojové, zaměřené na utváření postojů, hodnotových orientací) a **psychomotorické** (výcvikové, zaměřené na činnosti vyžadující nervosvalovou koordinaci). Kasíková píše, že „*v reálné výuce by se tyto cíle měly podmiňovat, vzájemně doplňovat*“. Stejný náhled nabízí i Kolář⁶⁶: „*Pokud pracujeme ve vyučování s konkrétněji vymezenými cíli, pak jsou většinou vymezovány jako cíle kognitivní, cíle afektivní, cíle psychomotorické,...* Tímto vymezením tří dimenzí cílů výchovy a vzdělávání se ale v podstatě vracíme k tradičním tzv. třem mohutnostem – tedy k rozumu, citům a vůli.“ V rámci zkoumání cílů vztažených k jednotlivým jevům rizikového chování je toto rozdělení také zkoumáno.

S upřesňováním cílů pomáhá taxonomie cílů, čili systematické uspořádání, které umožňuje lektorovi či metodikovi vytvářejícím programy lépe a přehledněji uvažovat o návaznosti a komplexnosti cílů a rovněž o jejich náročnosti. Toto zmiňuje rovněž Kalhous⁶⁷, který připojuje i hledisko žáka jako subjektu vyučovacího procesu: „*Taxonomie výukových cílů představují velice užitečný nástroj, jeho pomocí může učitel zajistit, aby žáci ve výuce zvládli potřebnou poznatkovou základnu předmětu, ale zároveň se učili vědomosti, dovednosti a postoje aplikovat, provádět s nimi náročnější myšlenkové operace apod.*“

V kognitivní oblasti se používá zejména v 90. letech revidovaná taxonomie B. S. Blooma⁶⁸. Pracuje se v ní s dimenzemi znalostí (faktů, pojmů, postupů a metakognitivními znalostmi) a šesti kognitivními procesy (zapamatovat si, porozumět, aplikovat, analyzovat, hodnotit, vytvářet), v nichž lze právě určité dimenze dosahovat. Toto rovněž uvádí i

⁶⁵ VALIŠOVÁ, Kasíková. *Pedagogika pro učitele*, s. 137.

⁶⁶ KOLÁŘ, Z., Alena Vališová. *Analýza vyučování*, s. 24.

⁶⁷ KALHOUS, Z. Otto Obst. *Školní didaktika*, s. 279. KALHOUS, Zdeněk a Otto OBST. *Školní didaktika*. Vydání druhé. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-571-4.

⁶⁸ HUBLOVÁ, P. *Bloomova taxonomie*, Metodický portál, [online]. 2014 [cit. 2018-07-09].

Dostupné z: https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/B/Bloomova_taxonomie

dokládá i Kolář. Ve výkladovém slovníku⁶⁹ je pojem Bloomovy taxonomie kognitivních cílů zaveden následovně: „*Hierarchicky uspořádané cíle z oblasti rozvoje poznání a poznávacích schopností podle stoupající úrovně náročnosti a stoupající úrovně vstupů psychických procesů (procesů myšlení, myšlenkových operací) tak, jak je zpracoval v padesátých letech minulého století B. S. Bloom se skupinou spolupracovníků.*“ Bloomova taxonomie je rozdělena do úrovní: zapamatování, porozumění, aplikace, analýza, syntéza, hodnocení a po revizi byla ještě doplněna o úroveň vytváření nebo tvoření).

V afektivní oblasti existují taxonomie rovněž. Známa je například taxonomie zpracovaná v šedesátých letech 20. století D. B. Krathwohem, B. S. Bloomem a S. S. Maisiou, která pracuje s kategoriemi: přijímání, reagování, oceňování hodnot, integrování hodnot a začleňování systému hodnot do charakterové struktury osobnosti.

Taxonomií v psychomotorické oblasti se zabývala E. Simpsonová⁷⁰, která ji založila na kategoriích: vnímání, zaměření, řízené motorické reakci, automatizaci jednotlivých motorických dovedností, automatizaci komplexních motorických dovedností, schopnosti motorické adaptace a motorické tvořivosti.⁷¹

Dle Kasíkové může být dále v oblasti cílů uvažování o podmínkách dosažení a zvládnutí cíle. V případě dosažení cíle se jedná například o rozsah výkonu, např. zdali bude žák umět popsat všechny formy kyberšikany nebo jen některé, o vymezení způsobu řešení, pomůcek, prostředí a o vymezení vztahu k ostatním. Tedy např. jestli má odpověď napsat či říct nebo přehrát ve scénce, zda může či nemůže používat v průběhu preventivního bloku mobilní telefon nebo jiné pomůcky, kde bude program realizován (jestli v lavicích nebo v kruhu, uvnitř nebo venku) a v neposlední řadě jestli třída spolupracuje dohromady celá, po skupinách nebo je každý z žáků na tu kterou aktivitu sám. Zvládnutí cíle odkazuje k jeho měřitelnosti. Je důležité přesně formulovat, jaká je vyhovující míra „výkonu“ nebo úroveň dosažení, totiž to jak se pozná, nakolik bylo cíle dosaženo a jestli jej bylo dosaženo dostatečně.⁷²

Práce s cílem je součástí nejen výuky v ruce učitele, ale rovněž v ruce lektora v rámci preventivních bloků a někdy je cíl bloku jejich společným dílem nebo jej lektor upraví, aby odpovídal požadavkům školy, respektive té dané třídy. Mezi nejčastější chyby,

⁶⁹ KOLÁŘ, Z. a kolektiv, *Výkladový slovník z pedagogiky*, s. 22.

⁷⁰ KLAPKO, D. Mapování cílů kurikula [online]. [cit. 2018-07-09] Dostupné z: http://www.nuov.cz/uploads/AE/evaluacni_nastroje/22_Mapovani_cilu_kurikula.pdf

⁷¹ Vališová, Kasíková. *Pedagogika pro učitele*, str. 193.

⁷² Tamtéž, str. 193

kterých se formulující dopouští při stanovování cílů, jsou následující: cíl popisuje činnost učitele, cíl je stanovený příliš obecně, cíl je nahrazením tématu výuky, cíl je možné interpretovat různými způsoby a je tedy nejasný. Při výzkumu bude sledováno i toto hledisko stanovování cílů.

Ve své práci zkoumám, jestli jednotlivá témata mají stanoveny cíle v rámci naplánovaných metodik, a pokud ano, čeho se jejich prostřednictvím snaží žáci spolu s lektory dosáhnout. V práci není popsáno, jak je s cíli pracováno během realizací preventivních programů, ačkoliv jsem se zúčastnila náhledu těchto programů jako pozorovatel i jako lektor. V této úrovni by se dalo zkoumat např. jak je pracováno se sdělováním cílů žákům, jestli se s cíli učí pracovat i žáci a jsou-li cíle přizpůsobeny reálným požadavkům a podmínkám dané třídy. To však není předmětem této diplomové práce.

5 Empirická část

Tato kapitola je věnována výzkumu témat objevujících se v preventivních programech, cílovým skupinám programů i analýze cílů samotných. Nejprve je popsána metodologická část výzkumu. Jsou zde uvedeny cíle výzkumu a výzkumné otázky, které více konkretizují téma prevence rizikového chování v kyberprostoru. Dále jsou představeny certifikované organizace nabízející VPP programy na území Prahy, tedy výzkumný vzorek a metody sběru dat. V další části je popsán způsob analýzy získaných dat a také problematika etiky výzkumu. Významnou část kapitoly tvoří Výsledky, jež jsou rozčleněny tematicky podle jednotlivých oblastí vyplývajících z výzkumu. Kapitola je zakončena Diskusí.

5.1 Metodologický úvod

V následující podkapitole jsou stanoveny cíle a úkoly výzkumu a vytyčeny otázky pro výzkum. Tyto jsou dále konkretizovány a doplněny dalšími otázkami. Následuje popis výzkumného vzorku a zdůvodnění jeho volby, přehled použitých metod a technik. V poslední části podkapitoly je uveden způsob zpracování získaných dat.

Pro realizaci výzkumu byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie. Zdrojem dat byly dokumenty (podrobněji viz níže) a další data byla získána metodou rozhovorů a pozorování (viz níže). Kombinací těchto tří zdrojů dat bylo užito z důvodu posílení kvality výzkumu. Data získaná v průběhu výzkumu byla převedena do písemné podoby a následně analyzována technikou kvalitativní obsahové analýzy dle Gavory a v případě cílů preventivních programů pomocí otevřeného kódování. Výsledky budou popsány po jednotlivých tématech možného rizikového chování v kyberprostoru.

5.1.1 Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Téma výzkumu se věnuje prevenci rizikového chování v kyberprostoru. Hlavním výzkumným cílem je zjistit a zaznamenat, na jaké oblasti rizikového chování jsou zaměřeny programy specifické primární prevence. Kladu si následující otázku: *Jakým tématům se v rámci rizikového chování v kyberprostoru programy specifické primární prevence zaměřené na žáky základních škol věnují?* Jejím zodpovězením by mělo být zjištěno, jaká je nabídka témat v rámci preventivních programů, které jsou zajištěny externím certifikovaným subjektem a tedy, se kterými oblastmi se žáci a studenti během povinné školní docházky mohou setkat. Téma je zúženo teritoriálně na organizace, které získali certifikaci pro realizaci VPP v Praze. Výzkumná otázka je tak saturována, avšak

nejde o vyčerpávající výzkum. Nevylo dohledáno podobná šetření vztahující se přímo k preventivním programům, proto považují této výzkum za nový a hodný dalšího podrobnějšího nebo rozšířeného zpracování. Naopak již mnoho šetření a výzkumů se zabývá se rizikovými jevy v oblasti komunikace a chování v kyberprostoru.

Následují tři podotázky hlavní otázku výzkumu rozšiřují: *Konkrétně které rizikové chování či témata jsou v programech obsažena?* Otázka míří ke konkrétním tématům v rámci kybertémat. Některé programy se často nazývají vágně např. „Internet“ nebo „Rizika PC“. Cílem otázky je podrobně zjistit a rozebrat, které z oblastí se v rámci nabídky programů objevují.

Jaké je rozložení témat v průběhu povinné školní docházky? Tato podotázka míří ke zjištění, pro který ročník, případně ve kterém ročníku či alespoň na jakém stupni v rámci ZŠ jsou programy realizovány. Výsledkem by mělo být zjištění, v jakém ročníku jsou se žáky a studenty témata otevírána, a tedy zdali se s nimi setkávají na prvním nebo druhém stupni povinné školní docházky.

S jakým cílem nebo cíli se programy těmto formám či tématům rizikového chování věnují? V této části práce se v této části se zaměřuji na cíle jednotlivých programů. Zajímá ji, s jakým cílem lektori s programem do tříd přichází. Zkoumáno je, jak jsou cíle formulovány a zdali se z hlediska formulace jedná o pedagogický výchovně-vzdělávací cíl. Důraz je věnován i na zaměření cílů, totiž na to, kterou stránku osobnosti rozvíjí. Zde je pracováno s hypotézou, že většina cílů je zaměřena na kognitivní složku a afektivní složka osobnosti je z hlediska cílů upozaděna a psychomotorická složka se nevyskytuje vůbec.

Výzkum není primárně zaměřen na celkové metodiky programů, organizace si své metodiky hlídají jako své know-how a byly ochotné poskytnout, pokud, tematické zaměření a cíle programu. Výzkum rovněž nereflktuje realizaci programů v praxi, ačkoliv jsem byla při výzkumu přítomna realizaci programu i v praxi.

5.1.2 Popis výzkumného vzorku

V následující podkapitole bude stručně charakterizován výzkumný vzorek.

Pro výzkum bylo vybráno třináct organizací certifikovaných pro všeobecnou primární prevenci dle NÚV, které provozují svou činnost v Hlavním městě Praze.

Organizace z mého vzorku se kromě programů všeobecné primární prevence na základních a středních školách věnují i další činnosti – např. poradenské či terapeutické, programům selektivní a indikované prevence, dalšímu vzdělávání dospělých, ať už

pedagogických pracovníků nebo rodičů, vzdělávání lektorů primární prevence, zajišťují specializační studium pro školní metodiky prevence a další činnosti.

K výzkumu bylo osloveno a kontaktováno bylo všech třináct certifikovaných organizací, zapojeno jich bylo jedenáct. Dvě nezapojené NNO se autorce výzkumu buď neozývaly zpět vůbec a nereagovaly ani po dalších výzvách nebo odpověděly, že se VPP programy na toto téma nezabývají. Další subjekty odstoupily v průběhu výzkumu, když na spolupráci neměly dostatek časových kapacit. Do výzkumu jsou zahrnuty alespoň částečně.

K analýze bylo postoupeno jedenáct organizací, s jejichž zástupci byl veden polostrukturovaný rozhovor nebo od nich byl získán jiný materiál v podobě dokumentů: např. metodik či dalších dokumentů, které nejsou veřejně dostupné, dále probíhala telefonická a e-mailová konverzace a byly sesbírány informace z výročních zpráv, programové nabídky a dalších materiálů veřejně dostupných na webových stránkách organizací či získaných v tištěné podobě. Rovněž bylo realizováno pozorování preventivního programu ve škole.

Popis organizací níže se zaměřuje na všeobecnou primární prevenci v kontextu působení dané organizace a na způsob, jakým ji organizace poskytují. Další poskytnuté materiály (jako témata, cíle a metodiky, z nichž bylo čerpáno pro analýzu dat) budou anonymizovány a představeny v další části výzkumu.

Do výzkumu bylo osloveno následujících 13 organizací:

- Agentura Wenku, s.r.o.
- Do světa, z.s.
- Elio, z. s.
- Hope4kids, z.s.
- Jules a Jim, z.ú. (dále jen JaJ)
- Křesťanská pedagogicko-psychologická poradna (dále jen KPPP)
- Prev-Centrum, z.ú.
- Prevalis, z. s.
- Projekt Odyssea, z. s.
- Proprev
- Prospe
- Proxima Sociale, o.p.s.
- Život bez závislosti, z.s.

Jednotlivé organizace jsou v následující části textu představeny podrobněji. Jsou řazeny podle abecedy. Popisu každé organizace je zaměřen na dobu jejího vzniku, poslání nebo vizi, představení další činnosti, kterou vedle VPP organizace zajišťuje a také na četnost, délku a cenu jednotlivých bloků VPP. V popisu výzkumného vzorku není uvedena Agentura Wenku, s.r.o. – cestovní kancelář pro školy, která má certifikát na všeobecnou primární prevenci, ovšem tématy *kybersvěta* se nezabývá vůbec. Její doménou jsou v rámci prevence adaptační kurzy zaměřené na prevenci rozvoje šikany a extrémních projevů agrese ve skupině. Druhou organizací, která byla z výzkumu vyřazena je Projekt Oddysea. Primární prevence je v této organizaci založena na osobnostní a sociální výchově. Autorce se bohužel za celou dobu výzkumu nepodařilo navázat spojení a získat tak potřebné podklady k výzkumu. Webové stránky, které organizace spravuje, se k tématu primární prevence více nevyjadřují, respektive opakovaně autorku posílaly na stránku, která „nebyla nalezena“. Představení se proto týká pouze jedenácti organizací, které byly do výzkumu zařazeny.

5.1.2.1 Do světa, z.s.

Certifikovaná organizace fungující od roku 2006 se sídlem ve Strakonících. Spolek poskytuje akreditovaný kurz dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků (dále jen DVPP), specializační studium pro školní metodiky prevence (dále jen ŠMP), dále nabízí individuální terapie a poradenství, vzdělávací kurzy zážitkové pedagogiky a adaptační kurzy pro nově vzniklé školní kolektivy. Pro školy realizuje programy všeobecné a selektivní primární prevence. Posláním organizace je „*pozitivní podpora klimatu ve třídě*“. V rámci VPP se zaměřuje na běžné třídy bez rozdělování na více či méně rizikové děti a mládež. Programy jsou realizovány ve třídních kolektivech s přítomností třídního učitele a trvají obvykle 4 VH, případně 3 VH. Programy VPP organizace realizuje na obou stupních ZŠ a na SŠ včetně víceletých gymnázií. V rámci specifické primární prevence nabízí komponovaný blok preventivních programů, který je dlouhodobý. Dále realizují prevenci v tematických blocích. Cena za program se odvíjí od počtu žáků ve třídě, 50 Kč/žák⁷³.

5.1.2.2 Elio, z.s.

Elio, z. s. je spolek založený v roce 2006. Poskytuje psychologické a psychoterapeutické služby v oblastech poradenství, terapie a diagnostiky, dále VPP a SPP

⁷³ Do světa [online]. [cit. 2018-05-11]. Dostupné z: <https://sites.google.com/view/dosveta/dosv%C4%9Bta?authuser=0>

programy v oblastech preventivního působení na základních a středních školách a rovněž adaptační výjezdy a vzdělávání dospělých v rámci akreditovaného DVPP, kazuistických seminářů a školení a supervize. Posláním organizace je „podpora duševního a duchovního růstu člověka v kontextu jeho profesionálního i osobního zaměření“⁷⁴. Od roku 2008 má sdružení pobočku v Jihočeském kraji.

Programy primární prevence jsou dlouhodobé, určené pro žáky posledních ročníků mateřských škol, základních a studenty středních škol. V oblastech programů “mravenec” pro první stupeň ZŠ se jedná převážně o nespecifickou prevenci. Na druhém stupni se již prevence zaměřuje na prevenci závislostního chování, nebezpečí na internetu a kyberšikanu, vliv médií a další témata. Programy probíhají ve škole v rozsahu 2-3 VH v blocích s odstupem max. 14 dnů až 3 týdny a lektoruje je stálá lektorská dvojice. Organizace podporuje aktivní zapojení pedagoga do aktivit.

5.1.2.3 Hope4kids, z.s.

Je spolek zabývající se preventivními programy na školách a vzdělávacími službami křesťanům. V rámci prevence na školách pořádají tzv. Etické dílny. Certifikaci MŠMT o odborné způsobilosti poskytování programů všeobecné primární prevence získali v roce 2016. Organizace funguje od roku 2000, sídlí na Praze 5 a působí po celé České republice. Dlouhodobým cílem organizace je „proměna společnosti“, proto se v rámci svých programů Etické dílny, Tim 2.0 a Webporadna snaží pomáhat osobnímu růstu jedinců posilováním pozitivních hodnot, pozitivním nasměrováním a dodáváním dostatku informací o rizikovém chování.

V rámci VPP deklarují systematickou a dlouhodobou spolupráci se školou. Cíle etických dílen jsou převážně obecné, jedná se o nespecifickou prevenci, přesto organizace poskytla materiály, které je možné do výzkumu zahrnout.

5.1.2.4 Jules a Jim, z.ú. (dále jen JaJ)

Ústav fungující od roku 2002 především v Praze a Středních Čechách. Původní zaměření, totiž zážitkovou formou napomoci k seznámení a lepšímu fungování třídního kolektivu, je v současnosti rozšířeno na komplexní nabídku činností pro školy a třídní kolektivy, která zahrnuje adaptační kurzy, stmelovací kurzy, preventivní kurzy či kurzy pro učitele - DVPP a rovněž občasný celoroční výcvik zážitkové pedagogiky a lektorských

⁷⁴ Elio [online]. [cit. 2018-05-12]. Dostupné z: <http://elio.cz/sluzby-skolam/preventivni-programy/>

dovedností (LA). Těžiště činnosti nyní spočívá, vedle prožitkových programů, v oblasti prevence rizikového chování a práce s klimatem školy. JaJ má svou misi: „*Usilujeme o možnost růstu každého dítěte a mladého člověka směrem k vědomému, odpovědnému a svobodnému vztahování se k sobě, ostatním lidem i ke světu.*“⁷⁵

Kurzy primární prevence rizikového chování jsou nabízeny dětem v MŠ, na prvním i druhém stupni ZŠ a studentům SŠ. Cena se odvíjí od množství objednaných kurzů, v základu je 800,- za 1VH v jednom lektorovi a 1050,- za 1VH ve dvou lektorech. Délka jednoho programového bloku je dle dohody se školou obvykle 2-4VH. Účast TU na programu VPP je žádoucí.

5.1.2.5 Křesťanská pedagogicko-psychologická poradna (dále jen KPPP)

KPPP je pedagogicko-psychologickou poradnou fungující od roku 1994. Poradna poskytuje služby dětem, mládeži, rodičům, pedagogům (včetně katechetů) v oblasti výchovy a vzdělávání. Specifické poslání křesťanské pedagogicko-psychologické poradny spočívá v přímém *zapojení křesťanských výchovných zásad do poradenské praxe*. Kromě běžných ped.-psych. vyšetření se zaměřuje i na prevenci sociálně patologických jevů, pořádá kurzy pro děti i vzdělávací programy pro učitele, akreditované MŠMT.

V rámci projektu „*Posilování pozitivních životních hodnot a postojů u dětí a mládeže*“ spolupracuje KPPP se studenty vyšších pedagogických škol, kteří jsou vlastními realizátory projektu - programů primární prevence. Studenti-lektoři přicházejí opakovaně (6x za dva roky) do tříd a pracují metodou psychosociálních technik s tématy primární prevence.

Program je připraven jako dlouhodobý s kontinuální návazností. Projekt PP je orientován pozitivně. Cílem je *posilovat a upevňovat pozitivní hodnoty: zdravé vztahy v kolektivu, zdravé sebevědomí a pozitivní vztah k sobě samému, charakter a zdravý životní styl.*⁷⁶

5.1.2.6 Prev-Centrum, z.ú.

Základním posláním Prev-Centra je *prevence rizikového chování u dětí a poskytování psychosociální pomoci osobám ohroženým závislostmi, dalšími formami rizikového chování a duševních onemocnění.*⁷⁷

⁷⁵ Jules a Jim [online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <https://www.julesajim.cz>

⁷⁶ KPPP [online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <https://www.kppp.cz/prevence.html>

⁷⁷ Prev-Centrum [online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <https://www.prevcentrum.cz>

Prev-Centrum vzniklo v roce 1997 a prvním cílem byla realizace dlouhodobého programu specifické prevence při užívání návykových látek a jiných sociálně nežádoucích jevů. Dnes sídlí a působí převážně na Praze 6 a poskytuje poradenské, terapeutické, sociální a zdravotní služby. V současnosti stále pomáhá dětem a mladistvým se závislostí (součástí portfolia služeb je adiktologická ambulance), nabízí programy prevence pro školy, služby pro děti a mládež, kurzy, semináře v rámci nízkoprahové služby. V Prev-Centru spolupracují s rodinami a nabízí rodinné terapie, kromě toho mají web-poradnu. Zaštiťují specializační studium pro ŠMP a DVPP. Pravidelně (měsíčně) přispívají do časopisu *Prevence*, který vydává organizace *Život bez závislostí*.

V rámci VPP nabízí program běžným třídním kolektivům, které nevykazují zvýšenou míru rizikového chování. Program je koncipován jako dlouhodobý, realizace obvykle probíhá od 2. ročníku na prvním i druhém stupni ZŠ a na SŠ. Každé pololetí je realizován jeden 2 - 4VH blok. Program je veden interaktivní formou a uzpůsoben věku žáků a potřebám daného třídního kolektivu. Organizace úzce spolupracuje se školou, školním metodikem prevence, případně třídním učitelem (dále jen TU), se kterými konkrétní program domlouvá dle potřeb.

Lektoři do tříd vstupují po interním 100h výcviku a v rámci své praxe pravidelně navštěvují supervizní setkání.

5.1.2.7 Prevalis, z.s.

Spolek Prevalis funguje od roku 2010 a kromě Prahy rozšířil svou působnost i do Moravskoslezského kraje. Zabývá se všeobecnou a selektivní primární prevencí, akreditovaným vzděláváním pedagogických pracovníků v rámci DVPP, specializačním studiem pro ŠMP, dále poradenstvím v oblasti indikované prevence a pořádá konference *Dny prevence a Šance pro zdraví*. Pro veřejnost pořádá Prevalis víkendy OSR. Hlavním posláním spolku je *„veřejně prospěšná činnost, zejména úsilí o podporu inovativních přístupů ve vzdělávání, úsilí o propagaci vědy a vědeckých poznatků, úsilí o rozvoj komunitního vzdělávání, úsilí o podporu zdraví, úsilí o primární a sekundární prevenci rizikových jevů, úsilí o provázení osob ohrožených závislostmi a dalšími sociálně patologickými jevy jejich obtížným životním obdobím.“* Dále je posláním spolku *„úsilí o vzdělávání v oblasti inovativních přístupů ve vzdělávání, vědy, komunitního vzdělávání, v oblasti volnočasových aktivit, v oblasti výchovy ke zdraví, první pomoci, podpory*

*pohybových a sportovních aktivit, ochrany člověka za mimořádných událostí a v oblasti prevence rizikového chování u členů a sympatizantů spolku.*⁷⁸

Program primární prevence je koncipovaný jako dlouhodobý a je realizován od mateřských škol po I. ročník střední školy. V MŠ program trvá 3VH, na ZŠ a SŠ je pak realizován v blocích po 2VH. Cena programu je 900,- za jednu vyučovací hodinu, tj. 1800,- za jeden blok na ZŠ (2x 45 min).

5.1.2.8 Proprev

Posláním organizace Proprev je *„úsilí o primární prevenci rizikového chování a kriminality, práce s dětskou populací ohroženou závislostmi a dalšími formami rizikového chování, práce s třídními kolektivy“*⁷⁹. Proprev se věnuje rovněž vzdělávání dospělých v oblasti všeobecné primární prevence. V rámci DVPP deklarují, že se snaží zvyšovat právní vědomí a odbornou způsobilost pedagogů ohledně problematiky výskytu rizikového chování. V oblasti vzdělávání a osvěty oslovujeme také rodiče jako nedílnou součást triády škola-dítě-rodina.

Organizace sídlí v Praze 10 a v portfoliu nabídky má kromě programů primární prevence adaptační kurzy, krizovou intervenci a DVPP.

Program primární prevence realizuje pro žáky a studenty základních a středních škol a snaží se programy a témata nabízet dětem tak, aby je oslovila ještě dřív, než se s danou formou rizikového chování setkají.

Mezi východiska preventivní praxe řadí: znalosti žáků v souvislosti s rizikovým chováním, odpovědnost a schopnost řešení rizikových situací, interpersonální a komunikační dovednosti, uvědomění si vztahu já - moje rodina - společnost - vrstevnická skupina, selfkoncept a sebevědomí a pozitivní alternativy a souvislosti.

Program, který v rámci primární prevence realizuje, navazuje na ostatní preventivní aktivity škol a doplňuje portfolio minimálních preventivních programů. Jedná se o komplexní program, který je dlouhodobý a vychází z potřeb současných dětí a mládeže. Kromě různých forem rizikového chování je program zaměřen i na osobnostně-sociální rozvoj. Proprev preferuje přítomnost třídního učitele na programu. VPP programy jsou

⁷⁸ Prevalis [online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <http://www.prevalis.org>

⁷⁹ Proprev [online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <https://proprev.webnode.cz/program-primarni-prevence/>

realizovány v blocích po 2VH, v případě jednoho lektora za 700,- a v případě dvou lektorů za 1400,- korun.

5.1.2.9 Prospe

Organizace se zabývá specifickou prevencí zacílenou především na děti v MŠ, žáky ZŠ a studenty SŠ. Jejím posláním je „vytvářet a poskytovat programy školské všeobecné a selektivní primární prevence na školách a v školských zařízeních na území hl. města Prahy či jejího blízkého okolí“. Prospe dále pomáhá klientům v tíživé životní situaci, podílí se na vzdělávání rodičů a pedagogů v oblasti rizikového chování a realizuje adaptační kurzy pro nově utvořené školní kolektivy na začátku školního roku.

Programy všeobecné primární prevence si kladou základní cíl, kterým je: „předcházení různým druhům rizikového chování jako je agrese, užívání návykových látek, šikana, kyberšikana, xenofobie, rasismus a další,“ a jsou určeny školním třídám bez výrazného výskytu rizikového chování, a když, tak „na úrovni ojedinelých experimentů“.⁸⁰

Program dlouhodobé primární prevence pro žáky ZŠ, je určen žákům prvního až devátého ročníku, zahrnuje komplexní nabídku programů v rámci prevence rizikového chování. Program je interaktivní, tzn. je realizován formou zážitkových her s navazující diskusí a je realizován v blocích. Jednotlivé bloky vedou vždy dva lektori, kteří spolupracují s třídním učitelem a ŠMP. V prvním až třetím ročníku po 2VH, ve čtvrtém až devátém ročníku trvá každé setkání 180 minut. Program je realizován výhradně pro jednu třídu.

Organizace se z časových důvodů nemohla více do tohoto výzkumu zapojit.

5.1.2.10 Proxima Sociale, o.p.s

Posláním organizace je „zvyšovat kvalitu života občanů a pomoci jim překonat jiné nepříznivé životní situace“⁸¹. Proxima poskytuje kromě programů primární prevence pro školy, které jsou součástí výchovných a vzdělávacích programů také další programy pro děti a mládež (například doučování, nízkoprahové služby) a poradenské a pobytové služby (například azylové bydlení). Mezi hlavní hodnoty organizace řadí odpovědnost, spolupráci, kvalitu a otevřenost. Proxima funguje 25 let, navazuje na sdružení, které bylo založeno v roce 1993.

⁸⁰ Prospe [online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <http://www.prospe.cz/>

⁸¹ Proxima Sociale[online]. [cit. 2018-05-30]. Dostupné z: <http://www.proximasociale.cz>

V rámci všeobecné primární prevence spolupracuje pražskými školami a dvěma školami ve středních Čechách.

VPP programy využívají interaktivní techniky a zaměřují se na běžnou populaci dětí v bio-psycho-sociální rovině a vždy jsou určené jednomu uzavřenému kolektivu s vlastní specifickou skupinovou dynamikou. Délka programů se pohybuje v rozmezí 2 - 3VH. Podle výroční zprávy organizace z roku 2017 byl zájem o programy obsahující problematiku digitální gramotnosti (PC a bezpečný internet) větší, než o programy na téma šikana, apod.

Proxima ve svém operačním manuálu uvádí, že témata programů VPP jsou uspořádána rámcově a je možné je flexibilně přesouvat podle potřeb a zakázky té dané školy. Pro zachování kontinuity programu je minimální rozsah programu v jednom ročníku šest hodin.

5.1.2.11 Život bez závislostí, z.s.

Tento spolek se zabývá kromě všeobecné primární prevence, také selektivní primární prevencí, obecně práci se třídou, vzděláváním dospělých a pedagogických týmů (DVPP), dále pořádá růstové skupiny - sebezkušenostní výcviky a skupiny a vydává časopisy Prevence - odborný časopis pro výchovu dětí a mládeže a od roku 2017 časopis Třídní učitel, jehož smyslem je nabízet různorodou podporu třídním učitelům.

Organizace má zpracován komplexní program primární prevence, jehož východiskem je fakt, že dětská populace je ohrožena celou řadou rizikového chování. Z toho vychází cíle Koncepce programů primární prevence, které mají v tomto dokumentu popsány, totiž: *„snížit míru rizikového chování u populace, kde Život bez závislostí působí, dosáhnout přiměřené míry informovanosti cílové populace v jednotlivých oblastech RZCH, vedoucí k náhledu cílové populace v rizikovém chování, nabídnout dostatečné množství nácvikových situací, poskytujících orientaci v situacích, kdy se dítě/mladý člověk rozhoduje o formě chování. Cílem je, aby toto rozhodnutí nebylo volbou rizikového chování, ale volbou jiné nerizikové formy chování v dané konkrétní situaci.“*⁸²

Cílovou skupinou VPP jsou žáci prvního i druhého stupně ZŠ a první ročník SŠ. Organizace pracuje kromě žáků s TU a to v různých rolích - od pozorovatele až po

⁸² Život bez závislostí [online]. [cit. 2018-05-28]. Dostupné z: <https://www.zivot-bez-zavislosti.cz>

spolurealizátora. Do cílové skupiny spadají rovněž ŠMP, vedení školy a v omezené míře i rodiče žáků zapojených do programu.

Program VPP se zaměřuje na běžnou populaci bez rozdělení na méně či více rizikové skupiny. Programy jsou určeny pro standardní třídy bez výrazných kázeňských problémů, s nulovým nebo s minimálním výskytem daného rizikového chování.

Cílem je preventivní působení na žáky v dané oblasti, předání informací, nácviky žádoucích dovedností. Program je dlouhodobý, založený na vizi ucelené péče v oblasti primární prevence pro žáky po dobu jejich školní docházky. Návaznost témat zajistí, že žáci budou během období seznámeni se všemi zásadními tématy. Ve třídách prvního stupně působí lektoři obvykle 2CH, na druhém stupni je program obvykle koncipován jako 6VH ve třech dvouhodinových blocích v krátkém časovém odstupu. Lektoři do stejných tříd vstupují opakovaně. Dítě po dobu své povinné školní docházky absolvuje cca 30 hodin interaktivní práce s odborníkem. Náročnost jednotlivých technik užitých v programu, vč. metody divadlo fórum, je uzpůsoben věku dětí. Program je variabilní podle konkrétních potřeb třídy a školy. Důležitá je empatie a autenticita lektora. Život bez závislostí ve svých programech klade velký důraz na práci s alternativními způsoby chování v rizikové situaci, kdy cílem není předložit hotové řešení, ale umožnit dětem orientaci v problematice, dát mu prostor přemýšlet a ukázat, že jsou různé možnosti, jak k problémové situaci přistupovat.

5.1.3 Sběr dat

Harmonogram výzkumu byl ohraničen říjnem 2017 a květnem 2018. Výzkumná část se skládala z předvýzkumné vstupní fáze (říjen – duben) a její součástí byla rešerše, evidence a revize vstupních dat. Další terénní fáze byla realizována od února 2018) její součástí byly rozhovory a pozorování. Analytická fáze byla z části realizována již v průběhu sběru dat. Nejintenzivněji byla realizována od konce května do konce června a byla naplněna analýzou sesbíraných dat (dokumenty, rozhovory, pozorování), konzultacemi nad dílčími zjištěními, a byla doplněna analýzou webových stránek organizací a dalšími dokumenty, které poskytly pro sekundární analýzu jako metodiky programů, nabídky, výroční zprávy aj. Závěrečná fáze výzkumu byla věnována vlastnímu psaní závěrečné zprávy (červen a červenec 2018).

Jak již bylo řečeno, výzkum začal na podzim 2017, kdy jsem po rešerši a nastudování literatury zúžila výzkumný vzorek na certifikované organizace působící v Praze. Jejich seznam jsem vytvořila díky vyhledávači NUV. V dalším kroku jsem se zaměřila na získávání potřebných dat. Ta byla získána třemi cestami. Od zástupců

z jednotlivých organizací byly na základě prostudovaných veřejně dostupných informací a materiálů vyžádány konkrétní dokumenty vhodné k analýze – především metodiky programů a další související dokumenty, které mohly být přínosem a z kterých by bylo možno čerpat pro výzkum. Tyto metody byly zvoleny proto, abych zjistila, na co konkrétně se organizace v programech zaměřují. V metodikách bylo čteno, se zástupci dvou organizací byl veden rozhovor a v jednom případě bylo uskutečněno pozorování realizace tříhodinového preventivního bloku. Vzhledem k tomu, že cílem nebylo sledovat, jako je prevence realizována, ani např. jak reálně lektori se žáky interagují a jestli naplňují cíle stanovené metodikou, ale především informace obsazené v dokumentech, byly pro sběr dat zvoleny první dvě z výše zmíněných metod a v pozorování již nebylo pokračováno. Kromě metodik jsem získala výroční zprávy, nabídky programů nebo operační manuály k analýze sekundárních dat.

Rozhovory byly realizovány přímo v sídlech organizací. Jednalo se o polostrukturované rozhovory, předem byl připraven seznam témat a otázek, jež jsou uvedeny v příloze č.2. Schéma základních témat vycházelo z hlavní výzkumné otázky, další témata vycházela i z předešlé analýzy dokumentů. Rozhovory se zaměřovaly na fungování VPP v rámci organizace, zaměření kyberprogramů a obsah, rozložení témat v rámci povinné školní docházky, frekvence a délka programů, cíle specifické prevence, metodiky a související materiály, historie a naopak budoucí vývoj v rámci témat kybersvěta. Dotazovanými v rámci polostrukturovaných rozhovorů byli pracovníci z oblasti prevence – vedoucí a koordinátoři sekcí programů všeobecné prevence, případně metodici v daných organizacích, kteří mají se zkoumaným jevem zkušenosti metodické i lektorské.

K pozorování mi bylo umožněno zúčastnit se 3VH programu. Vzhledem k podpisu dokumentu „Ujednání o spolupráci“, kde bylo třeba se zavázat k nevstupování do realizovaného programu, byla zvolena forma nezúčastněného nestrukturovaného pozorování. V rámci přípravy jsem se seznámila s příslušnou metodikou, kterou lektor pro potřeby dané třídy a školy upravil. Poznámky z pozorování byly zaznamenávány na záznamový arch. Zajímaly mě především témata rizikového chování v kyberprostoru a četnost jejich výskytu, dále jsem zkusila odvodit, jaké cíle byly v rámci pozorovaného bloku primární prevence naplněny.

Tři různé způsoby sběru dat byly původně zvoleny za účelem triangulace. Metoda pozorování se zdařila pouze 1x a ukázala se jako nefunkční pro typ mého výzkumu.

Vhodně zvolenými metodami byly nakonec analýza dokumentů a rozhovorů. Záměrem bylo najít strategii k ospravedlnění a podpoření poznatků získání dalších informací. Rozšířit záběr (abych věděla, je-li jej kam rozšiřovat) a přidat hloubku a konzistenci celému výzkumu, což se rozhovory povedlo (a také mě nasměrovaly, jakým směrem by se mohly vyvíjet navazující výzkumy).

Většina organizací nebyla ochotna spolupracovat hned. Po oslovení bylo potřeba se vytrvale připomínat, zjistit o organizacích vše, co se dá a ptát se konkrétně a cíleně. Spojit se s některými organizacemi trvalo přes dva a půl měsíce. Některé z organizací mě odkázaly pouze na dokumenty na svých webových stránkách, jiné byly ochotné k rozhovoru. Jedna z organizací nechtěla informace poskytnout jinak než osobně. Všechny oslovené organizace, které poskytly detailnější materiály k analýze si svá data chrání, metodiky považují za svoje know-how. Domnívám se, že se o ně nechtějí dělit s jinými organizacemi, které v prostředí poskytování primární prevence školám vnímají jako konkurenci. Získání podrobnějších dat k analýzám proto nebylo triviální záležitostí. Organizace odpovídaly, že se do výzkumu nemohou nebo nechtějí zapojit z časového hlediska. Přišlo mi, že kdybych byla zástupce školy, která si program objednává, byly by v komunikaci vstřícnější.

5.1.4 Zpracování dat

Data byla získána různými metodami z mnoha zdrojů, jak je popsáno výše. Analýza získaných dat je provedena napříč organizacemi a vrací se k výzkumné otázce – totiž k jednotlivým preventivním tématům. Data byla vyhodnocena pomocí obsahové analýzy získaných dokumentů, přepsaných rozhovorů a zápisů z pozorování.

K analýze byla použita technika kvantitativní obsahové analýzy dle P. Gavory pro zjištění věku cílové skupiny programů a otevřeného kódování pro analýzu cílů preventivních programů.

Při analýze cílů preventivních programů šlo o „stříhání a lepení“ – takže analýza, rozbíjení dat do fragmentů, členění cílů dle oblastí, na které míří, přeskupování, hledání vztahů, spojení, a následná interpretace, kdy došlo k systematickému popisu získaných dat – co kategorizovaná data a nalezená spojení znamenají. Popsat rovinu získaných dat, následně přemýšlet, o čem data vypovídají, co schémata, tabulky a seznam znamenají, proč k popsáním jevům dochází. Vycházela jsem ze Švaříčka a Šed'ové.⁸³ Pokud data nebyla

⁸³ Švaříček, Šed'ová a kol. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách, Portál, 2007, s. 225

v textové podobě, bylo potřeba je přepsat – transformovat do podoby textu a poté přistoupit k jejich zpracování. Především z rozhovorů byla data velmi obsáhlá. Přistoupila jsem k systematické analýze a interpretaci. Dále bylo přistoupeno ke strukturaci hrubých dat. Strukturování v tomto smyslu znamenalo definovat základní proměnné a identifikovat v datech opakující se vzorce. Následně toto zpracovat do výsledků – výzkumné zprávy.

Proto zpracování dat byla zvolena technika obsahové analýzy a pro analýzu cílů byl zvolen model otevřeného kódování,⁸⁴ kdy byla z cílů vybrána témata, kterým byly přiřazeny jednotlivé kódy, díky čemuž vznikl seznam obecnějších konceptů a kategorií. V případě tohoto výzkumu byly kategorie vztahovány k jednotlivým tématům (formám rizikového chování), ke kterým jsem následně vztahovala všechny ostatní kategorie – totiž samostatnost nebo integritu programů, cílovou skupinu, pro kterou jsou určeny a cíle preventivních programů. Centrální kategorií byla tedy samotná „kybertémata“, jejichž seznam je uveden v příloze. Výsledkem bylo vytvoření přehledového seznamu konceptů a kategorií ke každému z preventivních témat. Výsledkem otevřeného kódování je deskripce dat. Zvolení výše popsaného postupu bylo vzhledem k cílům vhodnou variantou, protože bylo možné přehledně určit klíčová témata napříč získanými daty.

V rámci analýzy dokumentů jsem pracovala s webovými stránkami organizací, s nabídkami, operačními manuály a metodikami programů. Sledována byla témata, cílové skupiny a samotné cíle programů. V dokumentech bylo pozorováno, jestli se organizace zabývají VPP prevencí a specifickou prevencí související s rizikovým chováním v kyberprostoru, jakou časovou dotaci mají jednotlivé programy a s jakou frekvencí jsou ve školách realizovány. Tyto i další informace byly využity buď rovnou k obsahové analýze viz podrobněji níže, nebo byly využity pro základ rozhovoru s pracovníkem organizace. Pokud některé ze sledovaných proměnných chyběly, doptávala jsem se na ně prostřednictvím e-mailové komunikace nebo rovněž při rozhovorech. Dokumenty byly hlavním zdrojem cílů programů. Mezi cíli byly hledány vztahy a propojení tematická, následně dle těchto vztahů byly uspořádávány a řazeny dle tematických oblastí do myšlenkových map. Následovalo vypisování a kategorizace sloves a jejich vztahování k Bloomově taxonomii.

Při využití metody rozhovorů bylo možné jít více do hloubky obsahů jednotlivých programů a bylo možné doptat se na metodiky či určení programů pro jednotlivé cílové skupiny. Proto jsem se na toto v rozhovorech zaměřila. Rozhovory probíhaly jako

⁸⁴Švaříček, Šedřová, *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, s. 233

polostrukturnované, v příloze č.2 je uvedena sada použitých otázek. Poté následoval přepis rozhovorů a vyhledávání stejných proměnných jako v dokumentech, hledání klíčových slov či frází odpovídající na výzkumné otázky. Jednotlivá data byla rovněž zpracována do pomocných tabulek, aby mohla být v dalším kroku společně analyzována a interpretována. Rozhovory obsahují mnoho dalších zajímavých informací, ovšem nerelevantních pro tento výzkum.

Důvodem k užití metody pozorování bylo ověření cílů dané metodiky v praxi. Vedla jsem si výzkumný arch, kam zaznamenávala zmíněné oblasti rizikového chování kyberprostoru a jejich četnost. Podle předem dostupné metodiky ověřovala, které z aktivit odpovídají nastaveným cílům. Pozorování bylo realizováno jedno trvajících 3 VH. Výsledné zjištění bylo, že program až tak neodpovídá napsané metodice, nedrží se jí a že bych musela prochodit hodně programů, abych z toho byla schopná něco vyvodit. Pozorována byla témata související s rizikovým chováním v kyberprostoru, která se během programu vyskytovala. Nejtěžší bylo nezasahovat. Vyhodnocení pozorování se pro tento výzkum ukázalo jako nevhodná metoda především z důvodu, že bylo učiněno pozorování pouze v rámci 3VH. Ukázka zápisu z pozorování je v příloze č.4.

Pro vyhodnocení dat byl použit nástroj g-formulářů (pomocných tabulek), který jsem postupně po tématech doplňovala o zjištěné informace určené k další analýze a vyhodnocení, a které zároveň souvisely s výzkumnými otázkami a cílem výzkumu. Formulář byl vytvořen pro každé z témat. K tématům byly vyhledávány ze získaných textů zejména informace z následujícího seznamu oblastí: *jméno organizace, názvy programů, míra zapojení do programu*, čímž je zamýšleno, je-li pro téma utvořen samostatný jedinečný program nebo jestli je dané téma integrováno do programu spolu s dalšími. Dále *pokud program obsahuje více témat, s čím se pojí*, za tímto účelem byla v textech vyhledávána témata, která v případě programu, který integruje více témat v jednom programovém bloku. Další část formuláře se týkala *cílové skupiny* pro jednotlivá témata programů specifické prevence, totiž jaké je *rozložení témat v průběhu povinné školní docházky*. Tato otázka hledala odpověď na konkrétní ročník, pro který je dané téma ve zkoumaných organizacích doporučeno a zařazeno. Pokud není možné určit ročník, neboť není organizací specificky vymezen, byla v dotazníku vytvořena možnost zadat *mladší nebo starší školní věk*. Tuto otázku bylo potřeba v průběhu analýzy definovat i takto obecně, protože informace o ročníku nebyla poskytnuta všemi organizacemi, často však bylo možné podle nabídky určit, zdali se jedná o téma uváděné na prvním nebo na druhém

stupni ZŠ. Předposlední položkou byly *cíle*. Zde jsem shromažďovala cíle, které k danému programovému bloku organizace uvedly a se zkoumaným tématem souvisí. Zařazeny byly i cíle, které svou formulací neodpovídají „ideální formulaci cíle“, protože jsou příliš obecné nebo neříkají, co se stane z pozice žáka. V posledním poli byl ponechán prostor na případné další poznámky k programu, tématu či další relevantní informace, vztahující se k výzkumným otázkám.

Nástroj tak pomohl porovnat témata napříč organizacemi a v této fázi již bylo možné získat a zpracovat částečné výsledky na první dvě podotázky výzkumu a určit, zdali a jakými tématy se organizace zabývají nebo to alespoň tvrdí a také přiřadit tématům cílové skupiny podle ročníků. Následovala analýza cílů, která je podrobněji popsána výš. Ukázka části analýzy cílů je rovněž v příloze č.1.

5.1.4.1 Etika výzkumu

Získaná data jsou různého charakteru z hlediska dostupnosti veřejností. Především metodiky či pouhé nahlédnutí do metodik bylo spojeno s procesem podepsání mlčenlivosti. Stejně tak i pozorování. Jednotlivé organizace považovaly sdělené informace za citlivé, jako svoje know-how, které nechťejí šířit mezi své „konkurenty“. Z toho důvodu bylo podepsáno Ujednání o spolupráci, které mne zavázalo mlčenlivostí, tzn. že nebudu šířit informace ohledně realizace programu a ohledně identifikace dětí (jména, škola), dále že organizace nebude jmenována ve výsledcích výzkumu v souvislosti s konkrétními jevy. Veškerá získaná data byla proto anonymizována a nejsou vztahována ke konkrétním organizacím, ale pouze k výzkumnému vzorku jako celku. Přepisy rozhovorů jsou rovněž uváděna beze jména a v příloze je pouze ukázka rozhovoru, protože se domnívám, že z kontextu celého přepisu by mohlo být patrné, o které organizace se jedná.

5.2 Výsledky

Tato kapitola je věnována výsledkům, které jsou podány diferencovaně podle jednotlivých tematických okruhů. U každého tématu je zmíněno, kolik organizací se jím zabývá, případně více do hloubky dle získaných dat rozebráno, jaké uvádí jednotlivé cíle programů zaměřených na konkrétní témata v rámci prevence rizikového chování na internetu. Zabývala jsem se tím, jestli jsou témata uváděna samostatně nebo v rámci větší skupiny, a rovněž, která se spolu, v případě více témat spojených do jednoho programu, pojí. Pokud se podařilo blíže zjistit, pak je rovněž uvedeno, pro který ročník je které téma nabízeno, případně je alespoň rozlišen mladší školní a starší školní věk. Popsány a

rozvedeny jsou i cíle, ke kterým programy o daných tématech směřují a to z hlediska formulace, obsahového i z hlediska vztažení cílů k jedné ze stránek osobnosti (kognitivní, afektivní, psychomotorické cíle).

Na tomto místě bych ráda zodpověděla otázky, které byly kladeny v úvodu výzkumu. Nejprve zodpovím obecně hlavní otázku a poté se dostanu podrobněji k dílčím otázkám.

Hlavní otázka se zaměřovala na témata, kterým se programy věnují. Z analýzy výzkumu vyplynulo, že nejvíce zastoupenými jsou kyberšikna, netolismus a pohyb na sociálních sítích. Naopak okrajově je zastoupen kyberstalking a sexting. Z výpovědí a cílů vyplývá, že další témata jako je např. kybergrooming jsou zastoupena v rámci témat „bezpečný internet“ nebo „nebezpečí internetu“. Dále jsem se dozvěděla, že programy se věnují zvláště i tématu netikety.

Témata jsou řazena od těch, která se při výzkumu vyskytovala nejčastěji po ty, která se neobjevovala vůbec - organizace o nich neměly co říct/napsat/uvést na webu. Některá témata se neobjevovala v programech, některá se objevovala navíc).

5.2.1 Téma KYBERŠIKANA

Z oslovených organizací se tématu v nějaké míře věnují všechny, pouze tři ji mají jako samostatný a samonosný program. Naopak sedm organizací téma zahrnuje do širšího programu spolu s dalšími. Ve čtyřech případech je téma kyberšikany spojeno s tématem sociálních sítí a v pěti případech s tématem bezpečného chování na internetu nebo s riziky užívání internetu, dále se v programech spolu s kyberšikanou vyskytují témata (nejen formy rizikového chování) jako šikana a extrémní projevy agrese, kybergrooming, netolismus, mobilní telefony, intimní fotografie, média, reklama a konzumní způsob života. V průzkumu témat vyšlo najevo, že některé z organizací téma šikany a kyberšikany již neoddělují jako dříve a věnují se tomuto v rámci jednoho programu. I to je důvodem, proč se jedna z organizací v rámci tohoto tématu nevěnuje dalším zmíněným „kybertématům“ a ponechala ho takto odděleně.

Je nutné zmínit, že délka programů se liší, programy na toto téma, u organizací, které na tuto otázku odpověděly, trvají 2 - 6 VH a to buď v jednorázových blocích (např. 4 VH) nebo třeba i při více setkáních, např. ve dvou blocích 2 + 3 VH v závislosti na věku dětí a podle toho, jak moc do hloubky téma míří, případně kolik témat obsahuje celkově a jestli je v průběhu školní docházky opakováno nebo organizace do dané třídy vstupuje pouze jedenkrát.

Sedm ze všech zkoumaných organizací téma kyberšikany zařazuje nebo doporučuje pro realizaci na druhém stupni. U čtyř organizací není blíže specifikováno, v jakých ročnících program realizují. Ostatní organizace téma nabízí **nejvíce v 7. ročníku** (5x), dále v 6. ročníku (4x) a v 8. ročníku (3x) a jedna organizace téma nabízí pouze pro 5. ročník. Nutno podotknout, že při rozhovoru, stejně tak jako na webových stránkách, organizace zapojené do výzkumu uvádí, že jsou flexibilní a otevřeny potřebám školy a je možné se na uvedení tématu v konkrétním ročníku domluvit a v případě potřeby jej zařadit i v jiném ročníku.

Dvě organizace uvedly, že se téma kyberšikany objevuje v programu pro 1. stupeň. Jedna z nich specifikovala, že jde o 2. a 3. ročník. Pokud je program zařazen na stupni prvním, zmiňuje jedna z organizací, že jako obecné téma s cílem, aby žáci věděli, kam se obrátit o pomoc a jak kyberšikanu řešit.

Téma kyberšikany je nejčastěji doporučováno pro třídy druhého stupně ZŠ. Spojováno je s prevencí šikany. Ze zkoumaných témat se objevuje nejvíce po boku se sociálními sítěmi nebo netolismem. Z výzkumu nevyplývá, jestli je to proto, že tato témata považují organizace z výzkumného vzorku za nejdůležitější v rámci rizikového chování v kyberprostoru nebo tak požadují školy. Zajímavým zjištěním je, že jedna z organizací téma šikany již od tématu kyberšikany neodděluje.

Dále se výzkum zabýval jednotlivými cíli, které se s tématem kyberšikany pojí. Organizace se zprvu zdráhaly poskytnout specifické cíle programů, odkazovaly se na obecné cíle prevence, které jejich programy plní. Nakonec se podařilo získat cíle od šesti organizací. Ráda bych zdůraznila, že nejnósnější jsou cíle programů, pro které je téma kyberšikany samostatné a není k němu přidruženo jiné z „kyber“ témat.

Cíle primární prevence byly zkoumány z hlediska „výukových cílů“, totiž jsou chápány jako zamýšlené změny v učení a rozvoji žáka, kterých má být dosaženo výukou. Měly by tedy předpokládat výsledek výuky, ke kterému směřují žák a učitel, v tomto případě lektor PP, společně. Cíle jsou proto zkoumány i z hlediska konkretizace, jsou-li popsány v jazyce žákova výkonu, dále jsou děleny z hlediska stránek osobnosti na kognitivní, afektivní a psychomotorické. Poslední možnou oblastí je zkoumání taxonomie cílů. Konzistentnost cílů lze zkoumat v rámci jednotlivých organizací: jaké programy nabízejí, jak často, také jaká je propojenost konkrétních cílů programu s obecnými cíli prevence a zdali naplnění konkrétních cílů přispěje k naplnění cílů na vyšší úrovni hierarchie (ve smyslu např. cíle jednotlivých aktivit, cíle preventivních vstupů, celkové cíle

preventivních podtémat, cíle tematických celků, cíle prevence). Zkoumání konzistentnosti cílů preventivních organizací je již nad rámec této diplomové práce.

Ze sebraných cílů programů jednotlivých organizací k tématu kyberšikana lze vyčíst, že pokud se jedná o samostatný programový blok na pouze toto téma, jsou specifické cíle zaměřeny na definování nebo vysvětlení pojmu kyberšikana, uvědomění si a poznání jejích forem a znaků a aby žák věděl, jak se kyberšikaně bránit nebo jak postupovat v případě, že je svědkem kyberšikany.

Některé z programů dále uvědomují žáky o možných následcích psychických a právních, zaměřují se na chování a prožívání agresora, oběti a možných svědků.

Z cílů zaměřených na prevenci kyberšikany vyplývá, že programy se věnují oblasti **vymezení pojmu**. Kromě konkrétní definice je prostor věnován **pojmenování a vysvětlování forem a znaků** kyberšikany.

Programy se cíleně věnují **rozpoznávání rolí v rámci kyberšikany** (agresora, oběti, přihlížejících/publika) a jejich charakteristice, včetně charakterizování jejich možného chování. Cíle se zaměřují na pomoc - jak se bránit, jak bránit spolužáky: „*žák ví, jak postupovat v případě, že je svědkem kyberšikany v jeho okolí.*“

Další oblastí jsou **důsledky** kyberšikany včetně pojmenování prožívání jednotlivých aktérů a programy se věnují rovněž **právním následkům a postihům**.

Pouze jeden z programů se věnuje **mýtům**, které jsou s kyberšikanou spojené.

Další skupinou cílů jsou ty, jež jsou spojené s tématem **bezpečný pohyb na internetu** a komunikace na internetu. Je to například cíl „*žák zná zásady bezpečného chování na internetu a je veden k opatrnosti ve sdělování citlivých informací*“ nebo „*zná základní rizika médií a sociálních sítí*“.

Poslední skupina cílů se zaměřuje na tzv. **měkké dovednosti a klima třídy**, čímž míří k obecnějším cílům všeobecné prevence a program tedy má tedy obecný přesah. Cíle se zaměřují na soužití ve třídě, význam zpětné vazby, udržování zdravých norem. Např. „*žáci pochopí význam zpětné vazby v kontextu udržování vlastních hranic i zdravých norem kolektivu*“.

Mezi skupinou cílů se objevily i cíle, které nejsou formulovány jako cíle, proto je za ně nepovažuji. I v rámci výzkumu jsem na řadu takových cílů narazila. Konkrétně „*šířit osvětu v souvislosti s kyberšikanou*“ chápu jako velmi obecné téma programu, nikoliv jako konkrétní cíl, který říká, co se stane z pozice žáka a dále „*žák shlédne video ilustrující*

případ kyberšikany a diskutuje o něm“. Zde se mi první část cíle jeví spíš jako prostředek, nikoliv jako cíl.

Cíle směřují na kognitivní stránku osobnosti. (zde můžu ještě rozvést, pokud najdu afektivní, tak ho vypsát - např. je toto afektivní cíl: žáci uvedou, že každého činy jsou nevratné a jen některé jde zmírnit, a proto je třeba přemýšlet před tím, než něco uděláme či řekneme, a současně je důležité zvažovat, s kým se stýkáme; žáci charakterizují chování a emoce aktérů šikany a kyberšikany – oběti, agresora a přihlížejících; žáci budou podpořeni, aby vědomě udržovali kolektiv ve zdravých normách a zastali se či informovali, pokud zaznamenají vůči komukoliv nějaké nežádoucí chování).

Cíle související s tématem kyberšikany jsou oproti ostatním tématům jedny z nejrozpracovanějších. Převažují mezi nimi cíle kognitivní. Z cílů plyne, že programy zkoumaných organizací nejspíš vidí těžiště prevence v rozpoznání kyberšikany, vcítění se do oběti, příp. ostatních rolí. Programy dále dbají na to, aby se žáci dozvěděli, jaké důsledky může kyberšikana mít (ať už psychické pro oběť nebo trestněprávní pro útočníka). V neposlední řadě se programy věnují tomu, jak se bránit a tvoření zdravého klimatu ve třídě.

5.2.2 Téma NETOLISMUS

Závislostnímu chování se věnují všechny organizace kromě dvou. Pouze jediná organizace z výzkumného vzorku se tématu věnuje v samostatném programu. Programy, ve kterých je téma netolismu přítomné jsou tematicky velmi rozmanité. Téma je totiž obsaženo v programech společně se zaměřením se na trávení volného času a zdravý životní styl, gambling a počítačové hry, rizika užívání PC, zásady užívání PC a online chování, internet, mobil, kyberšikana a sociální sítě. Program je rovněž spojován s tématem závislosti, nespecifikováno zdali látkové či pouze nelátkové. Netolismus je tedy téma, které se objevuje v programech jako jedno z mnoha – pouze v jednom případě jde o samostatný program trvající 2VH.

Téma je určeno druhostupňovým ročníkům, avšak nejvyšší zastoupení má **5. ročník** (2x), ostatní ročníky jsou zastoupeny 1x nebo ročník není blíže specifikován. Pouze v jednom případě jsem dostala odpověď, že téma je v obecné rovině otvíráno i na prvním stupni.

Cíle programů spojených s netolismem se zaměřují na téma možnosti **trávení volného času** a reflektování, kolik času žák u PC tráví, nabídnutí možnosti vlastní **reflexe chování, návyků** a názoru k problematice užívání technologií během dne: „*žáci pojmenují*

psychická, sociální a fyzická rizika netolismu,“ „žáci pojmenují přínosy „rozumného používání“ technologií“ nebo např.: „žáci si zmonitorují vlastní režim dne.“

Dále se cíle zaměřují na **poznání rizika** užívání PC a trávení přílišného času na PC, samozřejmě se věnují **definování pojmů** netolismu, gamblerství nebo závislosti, *„žáci porozumí pojmu technologie a netolismus,“* či *„žák rozumí pojmu zdravý životní styl, závislost, netolismus, gamblerství.“* Kromě rizik programy cílí i na **zásady užívání PC a pojmenování přínosů užívání PC.**

Ze sebraných cílů programů jednotlivých organizací k tématu netolismus lze vyvodit, že téma je ve specifické prevenci často zařazováno či diskutováno v kontextu trávení volného času a zdravého životního stylu, gamblerství nebo závislosti. Cíle směřují na kognitivní stránku osobnost.

5.2.3 Téma SOCIÁLNÍ SÍŤE

Tématu sociálních sítí se věnuje devět organizací, z toho v osmi je program spojený s jiným tématem a jediná nabízí program zvlášť, jako samostatné preventivní téma. Bohužel u této organizace není dostatek získaných dat pro podrobnější analýzu obsahu ani cílů tohoto programu, nemůžeme tedy přesně určit, čím se „samostatný program“ zabývá hlouběji nebo na jaká témata v rámci užívání sociálních sítí míří, ani kterým sítím se konkrétně věnuje či nevěnuje.

Pokud je téma integrováno v preventivním bloku s dalšími, pak je nejčastěji o kyberšikanu (4x), bezpečné chování na internetu (4x) a dále netolismem a závislostní chováním (3x). Pouze v jednom případě je téma spojeno ještě s netiketou, sextingem, kybergroomingem, kyberstalkingem a dále oblastmi reklamy a konzumního způsobu života, s internetem, mobilními telefony, riziky zneužívání informačních technologií, s virtuálním světem a anonymitou na internetu.

Z výsledků je možné vyvodit, že téma sociálních sítí se v programech objevuje nejčastěji spolu s kyberšikanou nebo bezpečným chováním na internetu. Dává to smysl, obě témata se sociálními sítěmi bezprostředně souvisí, vytvoření falešného profilu může být např. jedním z projevů kyberšikany. Podle mého názoru je vhodné témata vykládat souvisle a neoddělovat je. Z výsledků plyne, že i takto samonosné téma není možné z „kybertémat“ úplně vydělit a vždy je třeba uvést jej v kontextu, případně na něj navázat dalšími tématy včetně sextingu, kyberstalkingu nebo kybergroomingu.

Délka programů je obvyklá, jak již je popsána výše v obecném úvodu, stejně tak četnost programů. Tématu sociálních sítí se věnují programy určené pro první (5x) i druhý

(4x) stupeň ZŠ. Téma je nejvícekrát (4x) doporučováno pro **6. a 7. ročník**, pro 5. ročník je program nabízen 3x, a dále je téma po jednom zpracované v programovém bloku pro 2., 3., 4., 8. a 9. ročník. Z předchozího je patrné, že téma sociálních sítí rezonuje napříč ročníky a nejaktuálnější je jeho zařazení nejspíš v 6. a 7. ročníku. Integrace témat napříč ročníky je logická, přestože mnoho sociálních sítí má svá pravidla a doporučení pro založení účtu či profilu až v pozdějším dětském věku (např. od 13 let, což odpovídá šesté nebo sedmé třídě), uživatelé jsou ve skutečnosti často i mladší. V prevenci se pak často setkáváme s otázkou, „*když ty na internetu lžeš, kolik ti je a postrašuješ se, může tu být naopak někdo, kdo se vydává za mladšího – jak toto poznáš, když založení účtu je při obcházení pravidel možné?*“ I zde se potvrzuje, že jednotlivé organizace jsou nejspíš velmi flexibilní a dokáží obsah programu i formu přizpůsobit poptávce školy a cílové skupině, co se věku a zkušeností týká. Poptávka je nerovnoměrná, hlavní cílovou skupinou pro toto téma jsou žáci 6. a 7. ročníků.

Ze získaných cílů programů je výrazný prostor věnován možným **rizikům**, které uživatelům sociálních sítí hrozí, např.: „*žák diskutuje rizika sociálních sítí*“ nebo „*žák zná základní rizika médií a sociálních sítí*.“ Mezi cíli se objevují i takové, které nejsou formulovány z pozice žáka, např. „*pojmenovat rizika užívání PC*“ a zároveň jsou velmi obecné, nesplňují kritérium jednoznačnosti – nejsou rozpracovány do konkrétních dílčích cílů, není proto možné určit, co se po žácích přesně žádá.

Mezi specifickými cíli se neobjevuje **definování sociálních sítí**, popř. jejich představení, ačkoliv je v programech jistě zařazeno (viz Záznamový arch z pozorování v příloze). Jeden z cílů však dává možnost sdílet zkušenosti: „*dát žákům prostor vyjádřit své zkušenosti se sociálními sítěmi*.“ V oblasti zabezpečení profilů a **bezpečného užívání sociálních sítí** je cíleno na „*předání zásad bezpečného užívání PC*“, „*znát a mít dovednosti zabezpečit svoje profily*“ a důraz je kladen na seznámení se se způsoby, „*jak si zablokovat obtěžující lidi na sociální sítí*“, popř. „*jak se bránit a na koho se obrátit*.“ K tématu sociálních sítí je připojena i oblast propojenosti internetu, na tu míří např. tento cíl: „*předvést, jak rychle a do jaké míry se informace po internetu šíří*“, opět bohužel není formulován, co se stane z pozice žáka, ale popis činnosti učitele.

Z hlediska formulací cílů převažují cíle kognitivní, slovesem žák/student si „*uvědomí*“ jsou uvedeny tři cíle, dále mají žáci prostor se „*vyjádřit, zamyslet se, seznámit, pojmenovat, znát možnosti*“. V jednom případě se objevuje „*ukázat*“, avšak ve spojení „*ukázat žákům rizika trávení volného času na sociálních sítích*.“

Cíle programů specifické prevence věnovaných tématu sociálních sítí se věnují zejména **rizikům**, která při jejich užívání žákům a studentům hrozí **a jak se jim bránit**, popř. **zásadám bezpečného užívání sociálních sítí nebo PC obecně**. Dále je cíleno na **sdílení zkušeností a uvědomění si propojenosti internetu**.

5.2.4 Téma BEZPEČNÝ INTERNET

Téma bezpečného užívání internetu se objevuje napříč programy. Všechny programy „bezpečnostní složku“ v nějaké míře obsahují. Vzhledem k získaným datům byla zvolena možnost pro výstupy toto téma rozepsat do samostatné podkapitoly. Pokud se programy zaměřují na téma samo (v tomto případě převážně na téma bezpečného chování na internetu), což je ve dvou případech, pak programy poukazují na virtuální svět a rizika pohybu v něm, proto téma není možné od všech ostatních typů rizikového chování vydělit. V ostatních případech je téma provázáno se všemi dalšími typy rizikového chování, nejvíce s kyberšikanou a s netolismem.

Při realizaci programů jsou často pojmenovávány a zvědomovány pravidla užívání internetu známá jako „Desatero bezpečného internetu“ nebo je na ně alespoň odkazováno.

Z uvedených dat plyne, že **téma je nabízeno ve všech ročnících** v rámci povinné školní docházky, především **pro 6. a 7. ročník** (3x), dále pro 2. a 5. ročník (2x).

Z hlediska cílů se programy zaměřené na bezpečný internet věnují dvěma základním oblastem – **rizikům a nebezpečím internetu a zásadám či pravidlům bezpečného užívání**. V rámci rizik si žáci „uvědomují, seznamují se a pojmenovávají“ nebezpečí spojená s pohybem na internetu nebo užíváním PC, konkrétně jeden z cílů zmiňuje téma hesel „*vytvořit povědomí o nebezpečí, které hrozí nezabezpečeným heslům*“, a další zveřejňování osobních údajů „*žáci rozlišují mezi údaji, které na internetu zveřejnit, a které ne*“ a „*ujasnit si, které údaje je vhodné sdílet a sdělovat na internetu, a které nikoliv*“. Cíle se také dotýkají oblasti **anonymity, propojenosti internetu, otevřenosti virtuálního prostoru a v neposlední řadě ověřování informací**: „*žáci vědí, že je potřeba ověřovat informace získané na internetu*.“ Dále je zacíleno na ujasnění možností, **kde hledat pomoc a jak se případným nebezpečím bránit**, např. cíl: „*žák si ujasní možnosti, jak postupovat v případě rizikové situace a kde hledat pomoc*.“

Cíle tohoto tématu jsou oproti jiným oblastem propracovanější a konkrétnější, přesto mezi nimi nalezneme i popisy činností učitele: „*předat žákům desatero bezpečného internetu*“ nebo „*seznámit žáky s riziky*...“. Z hlediska taxonomie cílů jde o cíle kognitivní

v první a druhé úrovni, totiž „zapamatování si faktů a termínů“, případně v úrovni „*pochopení a porozumění*“.

Téma bezpečného internetu nebo nebezpečí, která na internetu hrozí, se ve zkoumaných metodikách programů objevovalo skoro všude. Propojuje totiž všechna zkoumaná témata tím, že směřuje žáka k bezpečnému pohybu v kyberprostoru. Ať už jde o jakékoliv téma, vždy je cílem prevence rizikového chování předcházet, oddálit ho nebo alespoň zmírnit důsledky jeho působení. Výzkum se nezabýval vztahem výskytu tématu v 6. a 7. ročníku ZŠ a mírou rizikového chování žáků v tomto věku.

5.2.5 Téma NETIKETA

Tématu slušného chování na internetu se výslovně věnují tři ze zkoumaných organizací. Dvě z nich pak v rámci širšího bloku témat, kdy je téma netikety spojeno v jednom programu společně s netolismem (2x), kyberšikanou (2x) a dále sociálními sítěmi, gamblerství, počítačovými hrami a také s využitím volného času, riziky informačních technologií a s obecnými oblastmi „mobilní telefony, internet“.

Téma slušného chování na internetu je uvedeno samostatně v jednom případě, avšak z cíle programu: „*Ujasnění si názoru na on-line chování, vyvrácení některých zažitých mýtů týkajících se pohybu v on-line prostoru*“ není zřejmé, do jaké hloubky se program dostává a co všechno si žáci „*ujasní*“.

Téma je doporučeno **5. ročníku**, tedy nižším třídám druhého stupně.

Z výše zmíněného neplyne, že téma není zařazeno i v dalších programech, za získaných dat však toto není možné potvrdit. Právě téma netikety je jistě prostorem pro působení na afektivní složku osobnosti.

Cíle programů k tématu netikety se zaměřují na **ujasnění zažitých mýtů týkajících se pohybu v online prostoru, sdílení zkušeností a reflexi vlastního chování**. V obecné rovině se rovněž dotýkají předání desatera bezpečného internetu.

Z uvedených cílů není ani jeden formulován z pozice žáka, cíle jsou vymezeny velmi obecně. Formulace cílů podle kritéria jednoznačnosti (srozumitelnosti) a kontrolovatelnosti jsou velmi slabé. Cíle často nejsou formulovány dostatečně konkrétně a měřitelně např.: „*nabídnout žákům prostor pro sdílení informací*“ nebo „*prostor pro reflexi vlastního chování*“ či „*ujasnění si názoru na on-line chování, vyvrácení některých zažitých mýtů týkajících se pohybu v on-line prostoru*“. Formulace uvedených cílů nevymezují rozsah požadovaného výkonu žáka.

Sebrané cíle specifické prevence k tomuto tématu se zcela zaměřují na kognitivní rozvoj osobnosti slovesy *ujasnění si, dát prostor vyjádřit žákům* a úplně tak opomíjí např. afektivní složku, kterou by bylo třeba u tohoto tématu třeba rozvíjet především.

Téma netikety – pravidel slušného chování na internetu je doporučeno jako svébytný program pro realizaci na prvním stupni. Téma je nejspíš uvedeno i v kontextu vyšších cílů prevence.

5.2.6 Téma SEXTING

Tomuto tématu se v rámci mého šetření aktivně věnuje pouze jediná organizace a to navíc pouze okrajově v rámci programu jsou „*Rizika médií a sociálních sítí*“, pod kterýžto název je možné tematicky „schovat“ v podstatě cokoli. V tomto případě je zacíleno kromě sextingu, vyjádřeným jako „**intimní nebo zneužitelné fotografie**“ zejména na nebezpečné kontakty, pornografii a kyberšikanu.

Další z organizací vnímá téma jako důležité a v následujícím školním roce programem ryze na toto téma plánuje rozšířit svou nabídku. Lektoři této organizace jsou v tématu již proškoleni, a pokud uváží za vhodné, téma zmiňují v programech již nyní.⁸⁵ Program však v nabídce není dosud oficiálně zakotven a nemá připravenou ucelenou metodiku. V rozhovoru uvádí dotazovaný: „budeme se věnovat v příštím roce, už jsme měli školení, tvoříme metodiku, jen ji teď nemohu najít“, což nahrává tomu, že téma ve školním roce 2018/19 bude zařazeno do nabídky programů.

Cíl programu je uveden slovy „*žák zná základní rizika*“, proto není možné určit, do jaké hloubky program zachází, ani co konkrétně se žáci a studenti o sextingu dozvědí.

Organizace nabízejí program na prevenci rizikového sexuálního chování a partnerské vztahy, tyto programy se však nezabývají riziky kyberprostoru. Snažila jsem se zjistit, zdali se v nich o sextingu rovněž lektoři nezmiňují/metodikách zpracováno toto téma. Nedostala jsem ani jednu pozitivní odpověď, domnívám se proto, že součástí těchto témat „sexting“ není.

Naopak posílání intimních fotografií je okrajově řešeno jako jedno z podtémat rizik internetu, případně se objevuje, zmiňuje-li se lektor o kybergroomingu o kyberšikaně⁸⁶ – často se zneužitelnost odeslaných fotografií a intimních materiálů zmiňuje v rámci tohoto.

⁸⁵ Toto vyplynulo z rozhovoru a rovněž z pozorování.

⁸⁶ Vycházím z pozorování a rozhovorů, V rámci pozorování a zkušenosti s preventivními programy jsem měla možnost toto vypořádat.

Cíle, ani metodiky toto často přímo nereflektují, nemohu to tedy v rámci výzkumu potvrdit stoprocentně.

Mezi sebrané cíle programů týkající se sextingu byl zařazen jediný: „zná základní rizika médií a sociálních sítí (nebezpečné kontakty, pornografie, intimní nebo zneužitelné fotografie, kybersíkana)“. Tento cíl je formulován nevhodně – nejednoznačně.

Ze sebraných cílů programů jednotlivých organizací k tématu sexting plyne, že organizace se na toto téma nezaměřují nebo se ho dotýkají pouze okrajově.

Téma sextingu není v preventivních programech zkoumaných organizací příliš zakotveno – není mu věnován samostatný tematický blok, a kromě jednoho případu není zmiňováno ani jako přidružené téma v rámci integrovaného programu. Jedna z organizací v mém výzkumném vzorku se chce tématem zabývat v více v příštím školním roce, chystá proto metodiku pro realizaci samostatného preventivního bloku.

5.2.7 Doplnující výsledky

Zde uvádím doplňující výsledky nad rámec původně stanoveného zaměření práce. Tato část vysvětluje a doplňuje hlavní výsledky, které zodpovídají striktně výzkumné otázky.

Výše je podle *témat* uvedeno, kolik organizací se jimi zabývá, ať už zvlášť nebo ve spojení s jinými tématy, dále pro jaký ročník je které téma doporučeno, a v závěru jsou rozebrány jeho cíle. Zde bych se ráda vyjádřila k zařazení témat dle cílové skupiny. Při výzkumu bylo zjištěno, že nabídka programů se ve většině případů upřesňuje se školou (klientem), ŠMP nebo přímo třídním učitelem. Okruhy témat jsou stanoveny, ale konkrétní témata při realizaci preventivního programu v rámci „kybertémat“ se odvíjí od aktuální potřeby jednotlivých žáků, dané třídy či školy. Na fenomény (např. konkrétní sociální sítě) reagují ve skutečnosti mnohem pružněji, než je zmíněno v oficiální nabídce organizací. Proto by bylo dobré ve výzkumu pokračovat a rozšířit ho i o toto hledisko, totiž pozorováním přímo na programových blocích zjistit, jaká témata jsou s žáky a studenty otvírána ve skutečnosti. Takové pozorování jsem realizovala, abych si tuto hypotézu ověřila v praxi a skutečně se potvrdilo, že např. v programu, ve kterém nebylo dopředu stanoveno, že se bude hovořit o sextingu, lektor toto téma zařadil, neboť bylo pro žáky aktuální.

Oslovené organizace se shodují, že zájem o programy tematicky zaměřené na prevenci rizikového chování dětí v kyberprostoru se v poslední době zvyšuje.

5.3 Shrnutí výsledků

Cílem práce bylo zjistit, jestli a nakolik se organizace certifikované MŠMT zabývají a akcentují témata týkající se rizikového chování v kyberprostru a jakých preventivních cílů chtějí prostřednictvím programů specifické prevence dosáhnout. Zjištěné výsledky odpovídaly také na tyto otázky: Konkrétně které rizikové chování či témata jsou v programech obsažena? Jaké je rozložení témat v průběhu povinné školní docházky? S jakým cílem nebo cíli se programy těmito formám či tématům rizikového chování věnují?

Z výsledků je jasně patrné, že organizace se prevencí rizikového chování v kyberprostoru v různé míře zabývají. Témata rizikového chování v kyberprostoru se z převážné míry vyskytují na posledním stupni prvního a na druhém stupni ZŠ.

Nejdříve však k první otázce. Během procesu výzkumu byla identifikována jako hlavní témata: *kyberšikana, netolismus, sociální sítě, bezpečný internet (nebo nebezpečný internet), netiketa a sexting*. Další témata se vyskytovala pouze ve spojitosti s výše zmíněnými nebo to nejsou formy rizikového chování (např. mobil, internet). Nejvíce zmiňovaným tématem a do praxe nejvíce zavedeným je očekávaně *kyberšikana*. Tomuto tématu se organizace věnují v samostatně uvedených programech, tj. metodika se zaměřuje pouze na kyberšikanu (popř. spojenou s prevencí klasické šikany) a v řadě případů je téma propojeno a zmiňováno při „kyberprogramech“ i společně s dalšími.

Mezi výrazně opomíjená témata v programech prevence patří podle výzkumu *sexting*. Překvapením bylo, že tématem sextingu, který jako formu rizikového chování v roce 2017 zkoumalo šetření E-bezpečí, se zkoumané organizace téměř nevěnují nebo se mu věnují jen okrajově nebo toto nemůžeme podle získaných metodik a cílů dokázat. Je možné, že tématem se lektori v programech zabývají (což dokládá příslušné pozorování), z toho ale nemůžeme odvodit, je-li toto pravidlem.

Ukázalo se, že samostatným a svébytným cílem je *netiketa* a také pravidla nebo *zásady bezpečného chování v kyberprostoru*. Poslední jmenované témata, kromě toho, že je realizováno i samostatně, a to především na prvním stupni, je specifické tím, že se vlastně v určité míře prolíná skoro všemi zkoumanými preventivními programy, což vyplynulo ze zkoumání cílů těchto programů.

Pokud porovnáme doporučenou cílovou skupinu pro realizaci všech programů, pak hlavní cílovou skupinou prevence rizikového chování v kyberprostoru jsou žáci staršího

školního věku, konkrétně 6. a 7. ročníku. S výjimkou „kyberbezpečnosti“ jsou témata prevence rizikového chování v kyberprostoru určena především pro realizaci v posledním ročníku prvního a na druhém stupni ZŠ. Toto je vzhledem k dostupnosti informačních a komunikačních technologiím dětem v mladším školním věku, i předškolákům, zcela zarážející.

Ke třetí otázce mohu vypovědět, že výrazně převažují cíle zaměřující se na kognitivní rozvoj osobnosti, a to zejména v první a druhé úrovni osvojení Bloomovy taxonomie, totiž zapamatování a porozumění, kdy jsou žáci a studenti vedeni k zapamatování si termínů a faktů, případně jednoduché interpretaci. Cíle obsahují slovesa pojmenovat, vysvětlit, znát, zformulovat, aj. Tento stav vnímám jako podnět pro revizi stávajících cílů a metodik programů celkově. Na základě zkoumaných cílů bylo zjištěno, že problém je už v samotné formulaci cílů. Mezi cíli byla významná část takových, které buď vůbec nebyly formulovány jako cíle a často pouze ohraničovaly program tematicky a dále takové, které popisovali činnost učitele, nikoliv co se stane z pozice žáka.

Výzkum v této oblasti zcela jistě nebyl vyčerpávající. Možnosti, jakým směrem jej dále rozšířit jsou nastíněny v následující části práce. Na závěr bych chtěla zmínit, že ačkoliv se celý výzkum věnoval rizikovým formám chování a tématům, které jsou prostřednictvím programů VPP otevírána, neměli bychom zapomínat na pozitivní dopady používání internetu, protože internet dětem a dospívajícím i pomáhá a mnoho dovedností díky němu i získávají.

5.4 Diskuse

V průběhu analýzy dat se objevila řada možností pro další výzkum. Vzhledem k novosti výzkumu je pro naznačení možností, které by mohly výzkum rozšířit nebo doplnit ponechán v Diskusi prostor především právě jim.

Výzkum si kladl za cíl ověřit, kterými tématy se programy v rámci rizikového chování v kyberprostoru zabývají. To se podařilo. Tím se otvírá široké pole možností, kam by se příští výzkumy mohly ubírat.

Navázat by mohl výzkum, který porovná cíle programů (a možná i celkově metodiky), jak jsou napsány a jak se doopravdy realizují v praxi, totiž jestli cíle programů odpovídají i jejich realizaci. Programy by bylo možné zkoumat z hlediska naplnění standardů kvality a efektivity.

Možným krokem by bylo zaměřit se na jedno z témat a pomocí hloubkových rozhovorů s odborníky a realizovaných studií i rozpracovat návrh metodického doporučení pro MŠMT i této oblasti, např. v sextingu. Případně navrhnout a v praxi ověřit metodiku programu zatím nezpracovaná témata.

Pokud by se výzkumník dál chtěl zabývat výskytem témat ve školní praxi, mohl by zvolit hledisko zařazení témat v rámci ŠVP (potažmo RVP), totiž analyzovat, která témata jsou (a která nikoliv) součástí při vyučování např. v hodinách ICT, češtiny, při mediální výchově a dalších. Součástí výzkumu by mohlo být i další vzdělávání pedagogů v této oblasti.

V rámci systému prevence by bylo možné zkoumat jednotlivé minimální preventivní plány škol z hlediska externích poskytovatelů prevence a nejspíš v rámci případových studií objasnit konkrétně, které všechny subjekty do školy v průběhu školního roku s tématy prevence vstupují, a tedy jakým realizátorem jsou která preventivní témata realizována. Je známo, že kromě školy a NNO se na prevenci rovněž podílí např. Policie ČR a další. Případně by bylo možné důkladně zmapovat síť poskytovatelů specifického druhu prevence) na určitém území, i když každá škola by měla mít toto zpracováno.

V mém výzkumu se podařilo zachytit reprezentativní vzorek NNO na území Prahy. Poměrně dlouho trvalo, než se s organizacemi podařilo navázat kontakt. Na jaře i v průběhu roku byly zaneprázdněné a do spolupráce se chtělo jenom některým. Výrazně pomohl osobní kontakt. Vážím si zkušeností a nově získaných poznatků, které mi zpracování diplomové práce v oblasti všeobecné primární prevence přineslo.

6 Závěr

Téma prevence rizikového chování dětí v kyberprostoru je v dnešní době velmi aktuální. Přesto, že se děti rodí do světa jako tzv. digitální domorodci, je potřeba, aby se v něm naučili orientovat a bezpečně pohybovat. V mnohých oblastech znalostí užívání internetu děti předčí své rodiče a učitele. Stává se tak, že dospělí nemají přehled, kolik času a čím přesně děti na internetu tráví. Protože děti se dnes v kyberprostoru pohybují skoro neomezeně a svět informačních technologií se rychle mění, není možné jednoznačně určit, které fenomény mají preventivní programy postihnout, aby byla prevence pro děti co možná nejakutálnější. MŠMT sestavilo dokument *Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních*, který poskytuje základní přehled a rámec prevence pro jednotlivé oblasti. Dokument je průběžně aktualizován, avšak trůfám si tvrdit, že na dění/situaci v oblasti prevence rizikového chování v kyberprostoru nereaguje dostatečně pružně, což se projevuje v nabídkách organizací, které programy školám poskytují a rovněž v nabízených tématech a cílech programů nedostatečně reflektují fenomény doby.

Cílem práce proto bylo zodpovědět výzkumnou otázku „**jakým tématům se v rámci rizikového chování v kyberprostoru programy specifické primární prevence zaměřené na žáky základních škol věnují**“. Považuji tento cíl za naplněný. Ze zkoumaných dokumentů a především z rozhovorů se podařilo zjistit, že nejvíce jsou nabízeny programy, které se věnují tématům *kyberšikany* a *netolismu*, dále také sociálním sítím a téma *bezpečného užívání a chování se na internetu* je v alespoň malé míře protknuto všemi programy. Naopak např. *sexting* je forma rizikového chování, které se v současnosti podle zjištěných výsledků věnují organizace zaměřené na prevenci nedostatečně. V polovině loňského roku přitom Centrum prevence rizikové a virtuální komunikace Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci představilo výsledky šetření, které odhalují vysoký nárůst počtu dětí, které sexting provozují. Šetření hovoří o 15% dětí, které v prostředí internetu odesílají jiným osobám své vlastní intimní materiály. Metodické doporučení MŠMT však tuto problematiku nezahrnuje.

Vedlejší podotázky zjišťovaly, jaké je rozložení jednotlivých témat v rámci povinné školní docházky a s jakými cíli se jednotlivé programy prevence rizikového chování v kyberprostoru věnují. Na cílovou skupinu podrobně odpovídají výsledky u jednotlivých témat v empirické části práce. Ze získaných poznatků plyne, že převažují cíle kognitivní

v úrovních znalosti a porozumění (zapamatování a pochopení) podle Bloomovy taxonomie.

Přesto, že se práce programům VPP věnuje podrobně, obsah tématu ještě není vyčerpán. Je třeba zdůraznit, že vzhledem k ne příliš ochotné spolupráci některých organizací nebylo možné podrobně prozkoumat celé metodiky programů. Stále existuje velké množství možností, kam výzkum posunout, případně jak stávající výzkum prohloubit, například dalším pozorováním realizace metodik v terénu.

Výsledky diplomové práce mě vedou k myšlence, že přestože preventivní programy prokazatelně zahrnují témata rizikového chování v kyberprostoru, aktualizace těchto témat a posílení této oblasti v rámci prevence je v Praze a nejspíš i v celé České republice stále na místě a je potřeba na ní nadále pracovat. Školská primární prevence výrazně oddaluje, brání nebo snižuje výskyt rizikových forem chování, zvyšuje schopnost žáků a studentů činit informovaná a zodpovědná rozhodnutí a proto je klíčové, aby témata, která nabízí, odpovídala potřebám doby.

7 Seznam použité literatury:

- ECKERTOVÁ, Lenka a Daniel DOČEKAL. *Bezpečnost dětí na Internetu: rádce zodpovědného rodiče*. Brno: Computer Press, 2013. ISBN 978-80-251-3804-5.
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-185-0. Dostupné také z: http://toc.nkp.cz/NKC/201008/contents/nkc20102108688_1.pdf
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.
- KALHOUS, Zdeněk a Otto OBST. *Školní didaktika*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-253-X.
- KOLÁŘ, Zdeněk a Alena VALIŠOVÁ. *Analýza vyučování*. Praha: Grada, 2009. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2857-5. Dostupné také z: http://toc.nkp.cz/NKC/200909/contents/nkc20091990499_1.pdf
- KOLÁŘ, Zdeněk. *Výkladový slovník z pedagogiky: 583 vybraných hesel*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3710-2.
- KOPECKÝ, Kamil, Veronika Krejčí. *Rizika virtuální komunikace – příručka pro učitele a rodiče*. 2. vyd. Olomouc: Net University, 2017. ISBN 978-80-254-7866-0
- KOPECKÝ, Kamil. *Rizikové formy chování českých a slovenských dětí v prostředí internetu* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2018-07-11]. Monografie. ISBN 978-80-244-4868-8. Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/index.php/veda-a-vyzkum/1093-rizikove-chovani>
- KRČMÁŘOVÁ, Barbora. *Děti a online rizika: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2012. ISBN 978-80-904920-2-8.
- MIOVSKÝ, Michal, Lenka SKÁCELOVÁ, Jana ZAPLETALOVÁ, et al. *Prevence rizikového chování ve školství*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. Monografie. ISBN 978-80-7422-391-4.
- MIOVSKÝ, Michal, Roman GABRHELÍK, Miroslav CHARVÁT, Lenka ŠŤASTNÁ, Lucie JURYSTOVÁ a Veronika MARTANOVÁ. *Kvalita a efektivita v prevenci rizikového chování dětí a dospívajících*. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. Monografie. ISBN 978-80-7422-391-4.
- MIOVSKÝ, Michal, Tereza ADÁMKOVÁ, Miroslav BARTÁK, et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. Monografie. ISBN 978-80-7422-391-4.

PAVLAS MARTANOVÁ, V. (Ed.) (2012). *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů školské primární prevence rizikového chování*. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga. [online], Dostupné z: http://www.pppkv.cz/dokumenty/STANDARDY_OZPPRCH.pdf

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 6., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.

ROGERS, Vanessa. *Kyberšikana: pracovní materiály pro učitele a žáky i studenty*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-984-2.

ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vydání druhé. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.

VALIŠOVÁ, Alena a Hana KASÍKOVÁ. *Pedagogika pro učitele*. 2., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada, 2011. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3357-9. Dostupné také z: http://toc.nkp.cz/NKC/201012/contents/nkc20102146011_1.pdf

Dokumenty MŠMT

MŠMT. *Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže*. [online]. [cit. 2018-04-20]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>

MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018* [online], s. 8. [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>

MŠMT. *Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání*. [online] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty-3/skolsky-zakon-ve-zneni-ucinnem-od-1-9-2017-do-31-8-2018> (školský zákon:)

Internetové zdroje

Webové stránky organizací:

Do světa[online] Dostupné z: <https://sites.google.com/view/dosveta/dosv%C4%9Bta?authuser=0>

Elio, [online] Dostupné z: <http://elio.cz/sluzby-skolam/preventivni-programy/>

Hope4kids, z.s., [online] Dostupné z: <https://www.hope4kids.cz>

Jules a Jim, z.s., [online] Dostupné z: <https://www.julesajim.cz>

Křesťanská pedagogicko-psychologická poradna, [online] Dostupné z: <https://www.kppp.cz/prevence.html>

Prev-Centrum, [online] Dostupné z: <https://www.prevcentrum.cz>

Prevalis, [online] Dostupné z: <http://www.prevalis.org>

Proprev, [online] Dostupné z: <https://proprev.webnode.cz/program-primarni-prevence/>

Prospe, [online] Dostupné z: <http://www.prospe.cz/>

Proxima Sociale, [online] Dostupné z: <http://www.proximasociale.cz>

Život bez závislostí, [online] Dostupné z: <https://www.zivot-bez-zavislosti.cz>

Další internetové zdroje

EU kids Online [online] Dostupné z: <http://archiv.saferinternet.cz/eu-kids-online;>

Centrum PRVoK [online] Dostupné z: www.prvok.upol.cz

E-Bezpečí. *Informace o projektu*. [online]. [cit. 2018-07-12]. Dostupné z: <https://www.e-bezpecni.cz/index.php/o-projektu/oprojektu>

E-Bezpečí. Výzkum rizikového chování českých dětí v prostředí internetu 2013. Bezpečný internet.cz [online]. 2013. Dostupné z: http://www.bezpecnyinternet.cz/kestazeni/bezpecny_internet_prezentace.pdf.

HLAVÁČ Jan. *Virtuální závislost, nebo závislost na virtuálu?* [online] Dostupné z: http://www.prevence-info.cz/sites/default/files/users/9/hlavac_pdf_13696.pdf

HUBLOVÁ Pavlína, *Bloomova taxonomie*, Metodický portál, [online]. 2014 [cit. 2018-07-12]. Dostupné z: https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/B/Bloomova_taxonomie

IDnes.cz. Deviant Hovorka se dočkal za zneužití dvaceti chlapců mírnějšího trestu. [online]. [cit. 2015-01-28]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/deviant-hovorka-se-dockal-za-zneuzeni-dvaceti-chlapcu-mirnejsiho-trestu-14o-/krimi.aspx?c=A090526_073207_krimi_cen

Internetem bezpečně. [online]. [cit. 2018-07-11]. Dostupné z: <http://www.internetembezpecne.cz/internetem-bezpecne/dobre-vedet/netolismus/>

KLAPKO, Dušan. *Mapování cílů kurikula: Posuzovací arch* [online]. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2012 [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: http://www.nuov.cz/uploads/AE/evaluacni_nastroje/22_Mapovani_cilu_kurikula.pdf

KOPECKÝ, K. Úvod do netolismu. Internetový portál E-Bezpečí. Centrum PRVoK Pdf UP: Olomouc, 2011. Dostupné z: <http://www.e-bezpecni.cz/index.php/temata/dali-rizika/331-uvod-do-problematiky-netolismu>

KOPECKÝ, K. a kol. *Sexting a rizikové seznamování českých dětí v kyberprostoru 2017 – výzkumná zpráva* [online]. [cit. 2018-07-12]. Dostupné z: <https://cz.linkedin.com/pulse/sexting-rizikov%C3%A9-seznamov%C3%A1n%C3%AD-%C4%8Desk%C3%BDch-d%C4%9Bt%C3%AD-v-2017-v%C3%BDzkum-kopeccky>

LIVINGSTONE, Sonia, Leslie HADDON, Anke GÖRZIG a Kjartan ÓLAFSSON. *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries* [online]. London: LSE, EU Kids online Network, 2011a. ISSN 2045-256X. Dostupné z: <http://eprints.lse.ac.uk/>.

Nebud' obět' [online] Dostupné z: <http://www.nebudobet.cz>

PRENSKY, Marc. Digital Natives, Digital Immigrants. From: On the Horizon MCB University Press, Vol. 9 №5, October 2001. Dostupné z: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>

Seznam se bezpečně. *Desatero bezpečného internetu*. [online] Dostupné z: <https://www.seznamsebezpecne.cz/desatero>

Saferinternet.cz [online]. Národní Centrum Bezpečnějšího Internetu, 2011. ISSN 1803-9219. Dostupné z: WWW: <http://www.saferinternet.cz/>.

SKLENIČKOVÁ, P. Existuje závislost na internetu? [online]. [cit. 2018-06-010] Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/index.php/temata/dali-rizika/519-existuje-zavislost-na-internetu>

VANIČKOVÁ Eva. *O dětské pornografii trochu jinak* [online] [cit. 2018-07-12] Dostupné z: https://zivot-bez-zavislosti.cz/_files/200000330-a73a7a8342/O%20detske%20pornografii.pdf

Výzkumné pracoviště PRVoK [online] Dostupné z: <https://veda.upol.cz/pracoviste/vyzkumna-pracoviste/centrum-prevence-rizikove-virtualni-komunikace/>

The London School of Economic and Political Studies. [online]. [cit. 2018-07-11]. Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/eu-kids-online/about>

8 Seznam zkratk:

AK	adaptační kurz (výjezd)
DVPP	další vzdělávání pedagogických pracovníků
FB	Facebook (sociální síť)
KI	krizová intervence
KPPP	Křesťanská pedagogicko-psychologická poradna
LA	Lektorská akademie
MŠ	mateřská škola
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
NUV	Národní ústav pro vzdělávání
NIDV	Národní institut dalšího vzdělávání
OSR	osobnostně-sociální rozvoj
OSV	osobnostně-sociální výchova
PC	osobní počítač (z angl. "personal computer")
PP	primární prevence
RVP	Rámcový vzdělávací plán
RZCH	Rizikové chování
SPP	selektivní primární prevence
SŠ	střední škola
ŠMP	školní metodik prevence
ŠVP	školní vzdělávací plán
TU	třídní učitel
UPOL	Univerzita Palackého v Olomouci
VH	vyučovací hodina
VPP	všeobecná primární prevence
WHO	Světová zdravotnická organizace
ZŠ	základní škola

Příloha 1. - Průběh analýzy cílů – Kyberšikana, Netolismus

POMOC, BRÁNIT SE

žák zná konkrétní na linku bezpečí (116 111)
 žák ví, jak postupovat případě, že je svědkem kyberšikany v jeho okolí
 žák zná postupy, jak se chránit a bránit před kyberšikanou

žáci vytvoří možnost, kam se mohou obrátit o pomoc a jak zabezpečovat důkazy

BEZPEČNÝ PŮHOB & KOMUNIKACE NA INTERNETU

žák zná zásady bezpečného chování na internetu, je veden k opatrnosti ve sdělování osobních informací
 žák zná zásady bezpečného chování na internetu, je veden k opatrnosti ve sdělování osobních informací
 přivádět tu žáků povědomí o nebezpečích hrozících na internetu
 užívat lidem a obezpečenosti při zveřejňování osobních údajů
 žáci se seznamí s možností pohybu na internetu, pojmenovat rizika užívání pc

žák zná zásady bezpečného chování na internetu, je veden k opatrnosti ve sdělování osobních informací
 žák zná zásady bezpečného chování na internetu, je veden k opatrnosti ve sdělování osobních informací
 žák zná zásady bezpečného chování na internetu, je veden k opatrnosti ve sdělování osobních informací
 žák zná zásady bezpečného chování na internetu, je veden k opatrnosti ve sdělování osobních informací

RIZIKA

žák zná rizika příslušného trávení času u počítače
 žáci pojmenují psychická, sociální a fyzická rizika užívání pc

MÝTY

žák shledne video ilustrující reálný případ kyberšikany a diskutuje o něm
 šířit osvětu v souvislosti s kyberšikanou

NENÍ CÍL

žák dokáže vysvětlit pojem šikana a kyberšikana
 žák dokáže vysvětlit pojem šikana a kyberšikana
 žák dokáže vysvětlit pojem šikana a kyberšikana

DEFINICE POJMU FORMÁŽNÁKY

žák definuje pojem kyberšikana
 žák definuje pojem kyberšikana
 žák definuje pojem kyberšikana

DŮSLEDKŮ

žák zná rizika příslušného trávení času u počítače
 žáci pojmenují psychická, sociální a fyzická rizika užívání pc

ROZBORŮNÍ & CHARAKTERISTIKA ROZŮ

žák zná rizika příslušného trávení času u počítače
 žáci pojmenují psychická, sociální a fyzická rizika užívání pc

ALTERNATIVY TRÁVENÍ VOLNÉHO ČASU

žák navrhne alternativy vedoucí k nižšímu užívání technologií
 ukázat alternativní možnosti trávení volného času
 žáci si zmonitorují vlastní režim dne
 zmapovat, kolik času tráví děti psaním her
 dát žákům podněty k zamyšlení a přijetí odpovědnosti v souvislosti s trávením volného času
 nabídnout žákům alternativní formy trávení volného času (nabídka volnočasových aktivit pro přílepunost městskou část Praha)

RIZIKA

žák zná rizika příslušného trávení času u počítače
 žáci pojmenují psychická, sociální a fyzická rizika užívání pc

REFLEXE

žák dokáže najít rozdíly i shodná specifika u netolismu a gamblerství
 žák rozumí pojmu závislost na hrách

ZÁSADY PC

předat zásady bezpečného užívání pc

DEFINICE POJMY

žáci rozumí pojmu závislost, závislost, netolismus, gamblerství
 žák umí popsat jak se projevuje závislost na hrách

ZÁVISLOST

Popsat varovné signály vznikající závislosti na pc

Příloha 2. – Rozhovor: seznam otázek

V rámci polostrukturovaného rozhovoru dotazovaní odpovídali v rámci cca hodinového rozhovoru na následující otázky:

- Jaké programy týkající se RCHNI máte a nabízíte?
- Mají ucelenou metodiku?
- Jaká všechna K-témata jsou v programech obsažena?
- Pro jaké ročníky jsou K-programy určeny? (jaké téma v jakém ročníku)
- Co všechno je u vás v organizaci K-tématy myšleno?
- Jaké jsou cíle či záměry K-programů? K čemu programy směřují?
- Co byste si přáli, aby bylo cílem?
- Jaké mohou být další programy? O jakých programech uvažujete do budoucna?
- Na jaká témata se nedostává? Která témata neděláte?
- Jaký je váš názor na tyto programy? Jaký je váš názor na téma kybersvěta obecně?
- Co je pro vaši organizaci důležité?

Demografické otázky

- Jak dlouho se K-tématy zabýváte?
- Jaký máte v této oblasti plán či výhled?
- Proč jste K-témata začali do programů zařazovat, jaký byl k tomu podnět?
- Jaká je po K-programech poptávka?
- Které programy jsou nejžádanější?
- Po kterých programech se zvyšuje se poptávka?
- Kolik programů realizujete (na kolika školách, kolik obhospodaříte žáků za rok?)
- Jak dlouhé jsou programy, kolik hodin je těmto tématům věnováno? Příp. kolikrát za rok či povinnou školní docházkou?
- Jsou lektori speciálně vyškoleni v oblasti „kybersvěta“, pokud ano, jak?
- Jsou vaše webové stránky aktuální?

Příloha 3. – Seznam kategorií pro analýzu dat

Níže je uveden seznam témat a obecných kategorií, které byly stanoveny a použity při analýze získaných dat:

1)

- Bezpečný internet
- Netiketa
- Netolismus
- Kyberšikana
- Kybergrooming
- Kyberstalking
- Sexting
- Sociální sítě
- Jiné téma

2)

- Název programu
- Míra zapojení tématu do programu (samostatně, integrovaný program)
- Témata, se kterými se program pojí
- Rozložení témat v průběhu povinné školní docházky (konkrétně ročník, první/druhý stupeň)
- Cíle
- Důležité pro výzkum

Příloha 4. - Záznamový arch z pozorování

škola třída 7.B
3.VH - 1. lektor

uspořádání: žáci sedí v kroužku na židličkách

úvod (pravidla, představení)
k čemu je internet, co tam děláme?

- SOC SITE IIII
- YOUTUBE IIII
- SKOLA I
- HRY I

- program používají

- kolna přípisů a situací

Čas
řeknutí

ŠIKANA, KYBERŠIKANA
co to je
rozdíl mezi Š a KŠ

- je třeba upozornovat na rozdíl mezi Š a KŠ?

SEXTING
co to je
příběh kamaráda

- učení představa lektor
- žáci nevolají mužský prostor

SOC. SITE - poměry ubližují
- AKTIVITA: vytvoření "ideálního profilu"
"ATAKOLIV SIT"

jak to působí?
- nošení o přestávce
- diskuze o soukromí
- lepší
- anonymní uživatelé

- Instagram, Facebook, Mysidly...
holky / kluci
- učení veřejný profil?
- fotky sestry má, nedala, bylo jí nitam
→ někdo by si je mohl stáhnout

- máme (holky) aly nás sledovalo
co mají lidé
- kluci - veřejný, jiní je nezají máj,
hrají svoje hry

ZÁVISLOST NA INTERNETU

OSOBNÍ ÚDAJE - RIZIKA
AKTIVITA SEMAFOR

NETIKETA - jen odkaz na dokument

Tabulka telefonů a e-mailů
ne přehledně

VIDEA - autor souhlas
- věk, starší lidé nemají soc. site?

HESLA (mobil)
PIN stále přibírá
HESLO NA MOBIL - VĚSTVA
SÍLU
MEZI SEBOU

Příloha 5. – ukázka přepisu rozhovoru

...

A: No, to byl můj další dotaz, jestli třeba řešíte i ten *netolismus*, vyloženě téma závislost na virtuálních drogách?

B: Určitě. My máme jako 'nelátkový závislosti' blok, a tam se o tom bavíme, je to *spojený i s patologickým hráčstvím, s gameblerstvím*, což u těch dětí zase spíš táhneme do těch onlinovek, no a co tam je za riziko závislosti. Ale i jako různě ty manipulace s těma penězma, který jsou už dneska s tím spojený, jak se to platí prostě, přes tu kartu, a tak. Takže to jsou témata, který... No jako zároveň tady je třeba '*zdravý životní styl*', tak tam takovej ten prototyp jako úspěšný mladý slečny, kterej je prezentovanej jako třeba na internetu, tak to tam taky je. Nebo takový ty servery pro anorektický... Takže to taky. Já myslím, že jak říkám, že se to jakoby dotkne všech těch témat, ač to není jakoby stěžejní prostě *kyberšikana* třeba, nebo pohyb ve virtuálním světě, když to tak řeknu

A: Máte zvlášť tu *šikanu* (nebo agresivitu) a tu *kyberšikanu*, jako vyloženě jako zvlášť témata?

B: Jojo, je to zvlášť. My máme vlastně tady '*prevence agrese a šikany*' je jeden ten program, protože tam zase... žejo, vono dneska teda ta šikana s tou *kyberšikanou* žejo to se tak jako prolíná, ve škole řeknu jako se šikanuje klasicky, a pak to vlastně přechází ještě do těch odpoledních hodin z hlediska tý *kyberšikany*, nebo obráceně, to je jedno. Ale tady se bavíme vyloženě o tý *agresi a šikaně*, co jako znamená prostě když třeba ve škole, jak se můžu proti tomu bránit a tak. A pak je samostatnej blok a to je vyloženě na *kyberšikanu* a *bezpečný užívání sociálních sítí*. A tam zase záleží jako čemu se věnujem - že se třeba hodina věnuje tý *kyberšikaně*, jako co to je, co tam vlastně všechno patří, protože oni dost často maj zkreslený informace co ta *kyberšikana* je, jako že si myslej že to je třeba jenom jedna věc, když to tak řeknu. A že to je jenom například když dám něčí fotku na nějaký server nebo jí použiju, něco s ní dělám... Tak si třeba část myslí, že to je jenom tohle, část si zase myslí, že to je jenom když někomu posílám nějaký sprostý esemesky, jako když to hodně zjednoduším. Takže i je vlastně vedem co to je, a i takovýto jako kdo je třeba spolupachatel, jak to je u normální šikany, tak kdo je spolupachatel, jako že když prostě to sdílím nebo podpořím tu skupinu, tak že se taky už stávám pachatelem....